

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

NR 2 2003

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

INNEHÅLL 2003:2

Institutionen för Arkeologi och
Antikens historia,
Sandgatan 1, S-223 50 Lund.
Tel: 046-2227940. Fax: 046-2224214.
E-mail: meta@ark.lu.se

META har som syfte att spegla aktuell forskning och debatt inom medeltidsarkeologi och historisk arkeologi i Skandinavien. META ges ut som medlems-tidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 2003 kr 200:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

META:s styrelse/redaktion: Lars Ersgård, Ann-Britt Falk Boreklev, Maria Domeij, Anders Jonasson, Kristina Josefson, Jan Kockum, Ing-Marie Nilsson, Gunnar Nordanskög, Joakim Thomasson.

META:s lokalredaktion i Stockholm:
Johan Anund och Mathias Bäck

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Grafisk form: Eric Runestam

Tryck: Grahns Tryckeri AB

ISSN 0348-7903

1	Redaktionellt
3	Sven Isaksson Döden i grytan. Dräpet på en man som hette Solve
18	Göte Nilsson Schönborg & Christina Rosén Om värdet av keramik. Kärl i jordfynd, bouppteckningar och den arkeologiska litteraturen
41	Martin Hansson Museerna och framtiden. Reflektioner med anledning av en pågående debatt
49	Stefan Larsson Kungahälla. Problem och forskning kring stadens äldsta historia.

META:s omslagsbild:

Dopp i grytan. Illustration ur Lutrell-psaltaren. Bilden är hämtad ur London Museum: Medieval Catalogue, reprint 1967.

Redaktionellt

Sommarnumret av META är en smaklig anrättning som ger goda prov på den bredd som finns inom den medeltidsarkeologiska forskningen.

Hur kul är det egentligen att höra om en man som ljuter döden genom att hivas i en kokande soppgryta? Tydligt ganska humoristiskt, åtminstone om man levde på Island på 1200-talet. Exakt varför får vi veta i Sven Isakssons artikel. Han visar där att det fatala doppet i grytan inte bara var ett utslag av en äldre tids mer burleska skämtlynne, utan att episoden bör ses i ljuset av det viktiga hedersbegreppet. Den försmädliga kocken Solves anklagelser om feghet i strid får i sagan ett passande svar genom ett motsvarande angrepp på ett annat viktigt hedersbegrepp, nämligen den gästfrihet som manifesteras i den måltid som tillreddes.

Måltiden och framför allt dess tillbehör i form av tallrikar och fat, skålar, koppar och annat står i centrum för Göte Nilsson Schönborgs och Christina Roséns artikel. Att keramik i drivor dyker upp vid arkeologiska undersökningar från nyare tid är välkänt för alla, men hur skall vi förhålla oss till detta knepiga massmaterial? Författarna framhåller i sin artikel att det innehåller en stor, och till stora delar outnyttjad, informationspotential, där skärvorna också kan berätta om samhällets sociala och symboliska värderingar.

META är också ett forum för debatt, och i anslutning till temanumret META 2002:3 om Museer och nätverk har Martin Hansson gjort ett inlägg om museernas roll i framtiden. Han rör här om i grytan och betonar, i opposition till bl.a. Kristian Berg, att grunden för museernas verksamhet bör vara tillvaratagandet av samlingar och arkiv. Vi avslutar med en recension av en nyutkommen bok om Kungahälla, som Stefan Larsson har kryddat med både nostalgiska reflektioner och initierade analyser av stadsarkeologins vedermödor och glädjemen.

META-redaktionen

**Är du intresserad av medeltida begravningsplatser?
Har du funderat över kyrkogården
Westerhus någon gång?**

Forskningsprojektet Medeltidens människor kommer under år 2004 att färdigställa ett större arbete om Westerhus i Jämtland - dess kyrka, kyrkogård, skelett... Vi har arbetat med kyrkogården och skelett-materialet och publicerat en rad artiklar, som vi tänker sammanfatta. En målsättning med projektet har varit att applicera "nya" metoder på detta "gamla", välkända material med ofta citerade resultat. Vi planerar emellertid att ge ut en antologi och vill därför erbjuda intresserade att medverka med sina perspektiv, sina analysmetoder eller sina tolkningar i vår volym.

Din artikel behöver inte handla direkt om eller enbart om Westerhus. Det viktiga är att du skriver om ett problem eller kanske ett geografiskt område som är intressant i detta sammanhang. Vi välkomnar bidrag från arkeologer, osteologer, odontologer, historiker, konsthistoriker, kulturgeografer, vegetationshistoriker m.fl. Detta upprop får gärna spridas vidare!

Vill du vara med? Gör då så här! Skicka en abstract över din tilltänkta eller redan författade artikel till undertecknad senast 1 oktober 2003. Projektledningen (Alexandersen, Iregren, Redin) läser ditt förslag och återkommer till dig. Ditt slutliga bidrag vill vi ha den 1 augusti 2004.

Elisabeth Iregren
för Projektet medeltidens människor

E-postadress: Elisabeth.Iregren@ark.lu.se
Adress: Institutionen för Arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, Sandgatan 1, 223 50 Lund. Tel: 046-222 79 46 (arb.), 046-211 50 69 (bostad), 070-672 97 49 (mobil)

Döden i grytan

Dråpet på en man som hette Solve

Sven Isaksson

Abstract

Death in the Cauldron - on the killing of a man called Solve.

The paper presents an analysis of a short episode in the *Njáls saga*, the killing of a man called Solve. Solve is incidentally killed by being thrown into a boiling cauldron during a battle at the *Allthing* (*alingi*) on Iceland. The episode has earlier been characterised as a piece of acrid and rudely popular humour. The episode is discussed in the light of recently presented ideas on an Early Medieval culture of food. These ideas are in turn based on archaeological evidence, analyses of Old Norse texts, and scientific investigations of food residues from Early Medieval pottery. In the discussion of the episode emphasis is put on the notion that the joke must be understood through the clash of the cultural themes of combat and cooking. The common denominator, which makes the joke intelligible, is the concept of honour. Also, the result indicates both dynamics and continuity as regards the culture of food during the Early Medieval period.

Inledning

Att som något av filologisk dilet- tant ge sig i kast med fornnordiska texter kan vara vanskligt. Eftersom man är inne och klampar på ett område som man kanske inte riktigt behärskar, så får man vara beredd på att ta emot kritik från såväl litteraturhistoriker som språkvetare. Detta gäller kanske än mer när man ger sig i kast med en så omskriven text som *Njáls saga* (jfr Kristjánsson 2000). Som arkeolog bär man må hända också på ett arv från den svidande kritik som leve-

rerats av den *Weibullianska* skolan (t ex Weibull 1964) mot det vidlyftiga användandet av sådana texter. Men bara de senaste årtiondena har nya försök gjorts, av arkeologer och andra, nu utifrån nya teoretiska utgångspunkter och som gett lovande resultat (t ex Lönnroth 1997; Herschend 1997; Norr 1998; Isaksson 2000, s 14ff; Price 2002). I vissa fall har arkeologiska upptäckter föranlett omtolkning och nyläsning av texterna (t ex Herschend 1997, s 62), och det är till denna kategori som föreliggande uppsats sällar sig.

Ambitionen med uppsatsen är inte att presentera någon helhetsanalys av en saga. I syfte att få en bakgrund till arkeologiska studier av den yngre järnålderns matkultur har jag tidigare gått igenom en rad olika fornnordiska texter (Isaksson 2000; Isaksson 2002; Isaksson i tryck). Under detta arbete stötte jag på en i mitt tycke märklig och svårbegriplig passage i Njáls saga, nämligen dråpet på en man som hette Solve. Solve dödas, lite i förbifarten, under en strid som utbryter på Alltinget, vid tingsförhandlingar till följd av mordbranden på Bergþórsvall då Njál och hans familj miste livet. Jag lämnade vid detta tillfälle hela texten därhän, framför allt för att Njáls saga skiljer sig kraftigt från de klassiska ättsagorna.

Njáls saga

Många menar att Njáls saga är islänningasagornas höjdpunkt, och att den kan tävla med samtida europeisk litteratur över huvud (Hallberg 1988, s 282; Guðnason 1967, s 318ff; Ohlmarks 1964, s 14). Sagans upphovsman är okänd, men det är en enda persons verk, och sannolikt från slutet av 1200-talet e Kr. Händelserna i sagan äger dock rum mellan ca 960 och 1015 e Kr. Hur mycket historia som de isländska sagorna rymmer är omtvistat, och lär variera från saga till saga (jfr Sveinsson 1959, s 10ff; Allen 1971, s 3f). Mycket av realismen i sagorna tillfördes troligen först då de skrevs ned (Lönnroth 1997). När det gäller Njáls saga så har den betraktats som en historisk roman (även om

både Allen [1971, s 3] och Sveinsson [1959, s 24] tycker detta begrepp är för smalt och inadekvat), där författaren tagit fasta på traditionsstoff, namn och episoder som faktiskt inträffat (jfr Lönnroth 1976, s 41). Till exempel står belägg för anfallet på Gunnar på Hliðarendi och mordbranden på Bergþórsvall att finna i andra skrifter, bland annat Landnámabók, varför händelserna som sådana kan vara historiska (jfr Kristjánsson 2000, s 122; Allen 1971, s 4; Guðnason 1967, s 319; Ohlmarks 1964, s 14; Sveinsson 1959, s 9). Sedan har författaren vävt samman detta till ett stort sammanhängande verk (Lönnroth 1976, s 37f). Sagan kan på detta sätt vara uppbyggd av muntliga traditioner och skriftliga källor som författaren har haft tillgång till, samt vara påverkad av författarens samtid och livserfarenhet (Kristjánsson 2000, s 130; Allen 1971, s 26ff; Sveinsson 1959, s 17). Verket är därför en del av Sturlungatidens litteratur, och skiljer sig därför från de klassiska ättsagorna, t ex Egils saga och Eyrbyggarnas saga, vars författare i större utsträckning kan betecknas som historiker (Sveinsson 1959, s 24f).

Spänningen mellan fornnordiskt hedniskt och kristet tankesätt utgör ett starkt inslag i Njáls saga (Hallberg 1988, s 286). Island blir officiellt kristet genom alltingsbeslut år 1000 e Kr, vilket ju är nära nog mitt i sagan kronologiskt sett. Sagans författare är helt klart kristen. Hedniska trosuppfattningar ersätts av kristna föreställningar, men det hedniska lever kvar i seder (t ex hedersbegreppet, plikten att hämnas) som bryts mot

kristen livssyn (Guðnason 1967, s 321). Denna ambivalens hos Njálaförfattaren bör dock inte överdrivas (Lönnroth 1976, s 149).

Dråpet på Solve

Kare, Njáls svärson, var den ende av stormännen i huset som undkom mordbranden på Bergþórsvall. Efter branden rider han runt och söker stöd inför den kommande rättssaken bland de största hövdingarna, och får även löften om hjälp från en god del av dem han uppsöker. Även Flose, som lett anfalllet på Bergþórsvall, gör samma sak. När det så blir tid för ting, kommer mer folk än vad någon kan minnas till Alltinget, för det är en stor och besvärlig sak som skall behandlas. Förhandlingarna slutar i stor oenighet, om vem som gjort vad och varför. Det kristna bryts mot det hedniska, när välsedda och högstående män går lös på varandra med svärd och spjut, för att bilägga tvisten på det sätt som man gjorde förr. Ett väldigt slag utbryter på tinget. Under denna strid mister Solve livet;

”Asgrim och hans män gingo nu fram så hårt, att Flose och hans folk måste dra sig tillbaka söder ut längs ån till modrvallingaboden. Där stod utanför en bod en man, som hette Solve. Han kokte kött i en stor kittel och hade just tagit upp köttstyckena ur kitteln, men soppan sjöd som häftigast. Solve fick syn på de flyende östfjordingarna, som just kommit mitt framför honom. Då sade han:

”Är de fega stackare, alla de här

östfjordingarna, som flyr här? Sjalve Torkel Geitesson ränner iväg. Om honom har det sannerligen ljugits, när många säger, att han är idel mannamod, och nu ränner ingen värre än han.” Hallbjörn befann sig i närheten. ”Att alla är fega, skall du inte få berättas”, sade han, grep honom, lyfte honom och vräkte honom huvudstupa ned i kokkitteln. Solve dog genast. I detsamma blev även Hallbjörn anfallen, och nu var det hans tur att försöka komma undan.” (Alving 1988, s 248).

Modrvallingaboden tillhör Gudmund mäktige på Modruvalla, vilken tagit parti för Kare, och således tillhör Floses och därmed Hallgrims motståndare. Striden slutar med att annat tingsfolk går emellan, och man lyser fred på tinget. Saken slutar så småningom i förlikning mellan samtliga målsägare utom Kare, som ägnar en stor del av återstoden av sagan till att dräpa de flesta av huvudmännen bakom mordbranden. Efter en pilgrimsfärd till Rom försonas han dock med Flose i sagans slut.

Ett utslag av skämtlynnne?

Berättelsen om Solves död kan givetvis vara bara en dräplig episod, med enda syfte att muntra upp historien. Ett stycke underhållningsväld, eftersom det inte för handlingen vidare. Till exempel sätter Einar Ó Sveinsson (1959, s 55) in dråpet på Solve i ett berättartekniskt mönster för dramatisk omväxling, ett stycke besk, grovt folklig humor mitt i den

allvarsamma kampen. Han karakteriserar detta mönster ungefär som att när allvaret är som djupast, är det inte långt till skämtet, och när det är som roligast är döden i annalkande. Detta ger inte så mycket hopp om att det skall finnas någon djupare innebörd i denna episod. Men sagan innehåller i stort mycket ironi, där Sveinsson (1959, s 55ff) ser underfundighet och det dubbeltydiga som framträdande drag. Kan hända finns i detta något plumpa skämt en innebörd som för oss är osynlig, och som kanske ger skämtet ett annat djup.

Vari ligger egentligen det humoristiska med att dräpa någon genom att slänga honom huvudstupa i en kokande gryta? Humor kan definieras som varje meddelande, uttryckt i ord, handling, bild eller musik, vars syfte är att locka till skratt (Bremmer & Roodenburg 1997, s 1). Denna definition är dock för platt för att ge några ingångar till analys. Enligt den så kallade inkongruensteorin (jfr Ferm 2002, s 41ff) uppstår humor i kollisionen (inkongruensen, begreppsförvirringen, oförenligheten, när något instämmer) mellan minst två mänskliga regel- eller referenssystem (av Koestler (1964, s 35) kallad *bisociation*), förutsatt att kollisionen visar sig skenbar eller förklarlig utifrån ett tredje regel- eller referenssystem (Nilsson 1992, s 155; Koestler 1964, s 33ff; s 66). Eller som Ferm (2002, s 42) uttrycker det "inkongruenser blir i princip begripliga i ljuset av begrepp som är överordnade det sammanhang där inkongruensen skapar oreda". Detta gäller

även nonsensskämt, eftersom man måste förstå att det just är frågan om nonsens för att poängen skall bli begriplig (Ferm 2002, s 42). Kollisionen är ofta plötslig. På så vis är skämtet i viss mån beroende av överraskningsmomentet - en bisociativ chock. Humoristen måste ha förmågan att bryta mot stereotypa och rutinmässiga tankegångar, att förskjuta uppmärksamheten till ett inslag i situationen som man tidigare inte tagit notis om eller som endast funnits i situationens utkant (Koestler 1964, s 91ff). Den som förstår det humoristiska får en intellektuell belöning, som består dels av en beundran över skämtets fyndighet och dels av tillfredsställelsen över att själv ha insett denna sinnrikhet (Koestler 1964, s 87). Denna humor-teori är inte den enda, men är den som framför andra gör det möjligt att urskilja humor utan hänsyn till moderna värderingar, vilket är en fördel då man studerar en annan epok (Ferm 2002, s 66, s 231).

Beskrivningen av striden som föregår dräpet på Solve är mycket våldsam och gruvligt detaljerad - folk mister liv och lem till höger och vänster. Den låter oss också veta att Hallbjörn är beväpnad, om än inte med vad. Solve smäddar östfjordingarna genom att ifrågasätta deras mod och därmed hota deras anseende, vilket kan ses som den berättartekniska motivationen till Hallbjörns attack på Solve. Med striden som referenssystem hade det stereotypa varit att Hallbjörn angripit Solve med sitt vapen. Det andra referenssystemet som finns i den givna situationen är den tämligen fridsamma

sysselsättningen med att koka kött. Genom att låta Hallbjörn helt sonika slänga Solve i grytan skapar Njålasagans författare en inkongruens och en bisociativ chock. Förutsättningen för att humorn skall vara effektiv är att den förstås av läsaren utifrån ett tredje referenssystem. I det föreliggande fallet kan detta vara att inse det absurda i att den beväpnade Hallbjörn, istället för sitt vapen, använder grytan; förskjutning av uppmärksamhet (Koestler 1964, s 77), alternativt nonsensskämt.

Men humorn i allmänhet är i hög grad kulturbunden (Bremmer & Roodenburg 1997, s 3; Le Goff 1997, s 40). Den som läser måste behärska situationen, det vill säga vara insatt i de båda systemen som kolliderar, annars förstår man inte det roliga. Dessutom, i sina mer avancerade former karakteriseras humorn av inneboende flertydighet och många bottnar där det är meningen att poängen skall förstås olika (Ferm 2002, s 130; Nilsson 1992, s 155).

Denna lilla humoranalys av stackars Solves tragiska hädangång har tjänat flera syften. Till att börja med kan man ifrågasätta om episoden är menad som ett humoristiskt inslag över huvud taget, eller om betydelsen är en annan. Om det nu är frågan om ett stycke besk humor, så är jag inte säker på att jag förstått den. Jag ser inte det tredje referenssystem som skulle göra den bisociativa chocken begriplig, och ger mig den intellektuella belöningen. Bara för att här onekligen finns en inkongruens behöver detta inte ha

med humor att göra (Ferm 2002, s 231). Och är det frågan om en mer avancerad form av humor, värdig ett stort litterärt verk, så skall här finnas flertydigheter och flera bottnar. Humorns verkningsmedel, inkongruenserna, ruckar på det invanda, för samman sådant som inte hör ihop (t ex strid och matlagning) och tvingar den som vill förstå till eftertanke och problemlösning (Ferm 2002, s 237f). Det är denna problemlösning jag nu vill ägna mig åt. Dessutom, Vésteinn Ólason (2000) menar att striden på Alltinget som sådan har en stark symbolisk innebörd. Lagen är det sociala kontrakt som skall garantera en fredlig samexistens, vilket kommer till uttryck i tingets natur. Tinget är en helgad och fredad plats (Pínghelgi), varför striden som bryter ut är ett förnekande av denna dess innebörd (Ólason 2000, s 138). Det finns alltså all anledning att studera detta lite närmare. Striden är den sociala situation som gör Hallbjörns handling möjlig, och Solves smädelser är den omedelbara förutsättningen för Hallbjörns angrepp. Återstår gör Solves kulinariska sysselsättning.

Matkultur i Njáls saga och ättsagor

I det i inledningen omnämnda arbetet med fornnordiska texter analyserades en rad ättsagor på ett mycket enkelt sätt. Antalet omnämnanden av olika matkulturella teman och av olika matvaror noterades. Ättsagorna anses skrivna utifrån ett helt annat förhållande till källor och historisk riktig-

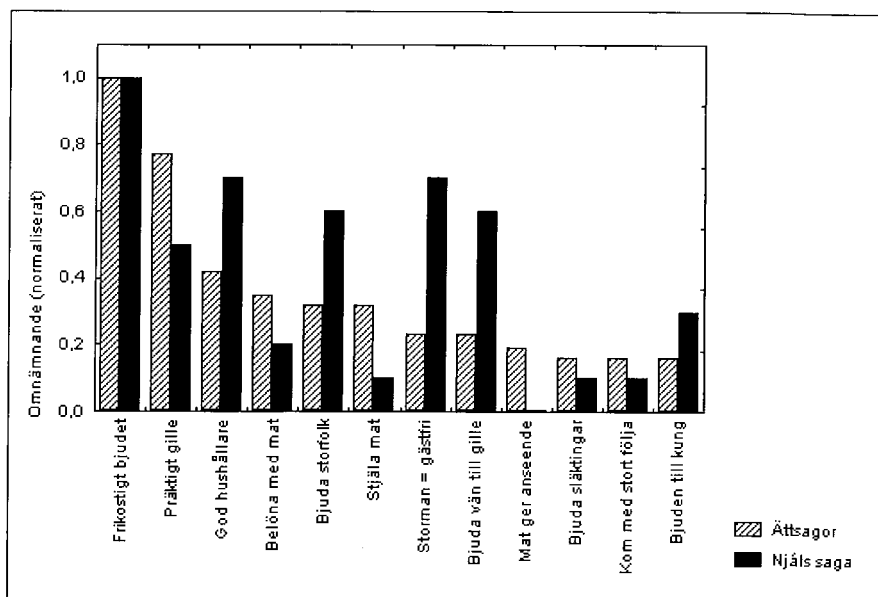

Fig. 1a. Antalet omnämnanden (normaliserat till 1 (ett) i förhållande till det vanligaste) av matkulturella teman i 18 olika ättsagor (Alving 1990a och b), i jämförelse med Njáls saga (Alving 1988).

het, än Njáls saga (Sveinsson 1959, s 26). Analysen av ättsagorna visade att tre teman var framträdande; frikostighet, det präktiga gillet och god hushållning. Av matvarorna dominerade animalier fullständigt, med öl som enda undantag. I syfte att se hur mycket Njålasagans författare avviker från ättsagorna, gjordes en likadan genomgång av denna saga. För att få bort de kvantitativa skillnaderna (jämförelsen av en saga med arton) och förstärka de kvalitativa skillnaderna normaliserades distributionerna så att det vanligast förekommande temat respektive matvaran sattes till 1 (ett) och de övriga i proportion till denna.

I såväl ättsagorna som i Njáls saga dominerar frikostigheten (fig. 1a). Men sedan följer en del skillnader.

I stället för präktigt gille kommer temat med den gode hushållaren, den gästfrie stormannen och två på temat vilka man bjuder (storfolk respektive vänner). I grund och botten är det samma stora teman, om än något omkastade. Det som skiljer är detaljrikedomen; där man i ättsagorna nöjer sig med att beskriva gillet som präktigt, går Njáls saga oftare in mer i detalj. När det gäller matvarorna så dominerar animalieprodukterna grovt sett också i Njáls saga (fig. 1b), men även här finns skillnader. I stället för boskap är det mjölk och mjölkprodukter som nämns oftast, och bland vegetabilierna omnämns nu mjöl (ingen malt nämns i Njål) i nästan lika hög utsträckning som animalierna medan öl endast nämns någon enstaka gång.

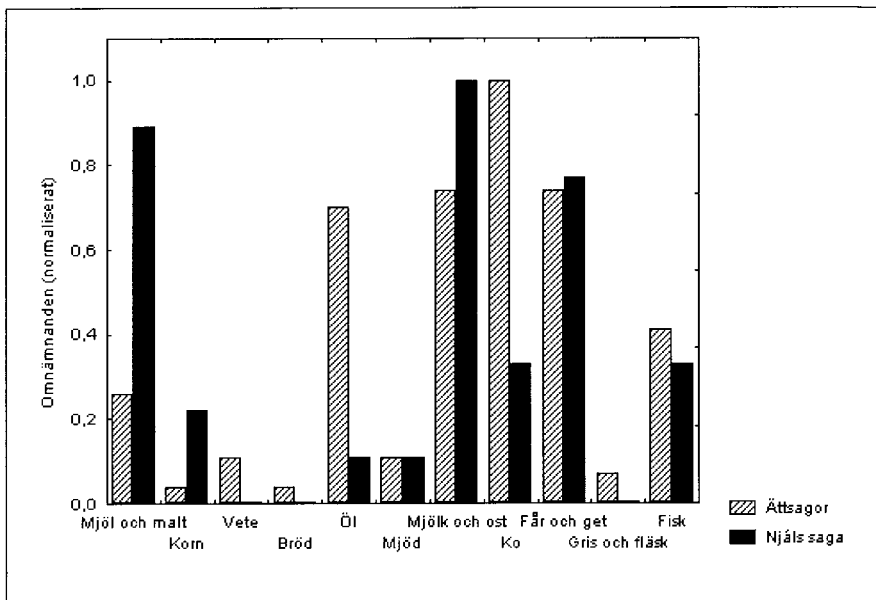

Fig. 1 b. Antalet omnämnanden (normaliserat till 1(ett) i förhållande till det vanligaste) av matvaror i 18 olika ättsagor (Alving 1990a och b), i jämförelse med Njáls saga (Alving 1988).

Matkultur i arkeologiskt källmaterial

Studien av den yngre järnålderns matkultur inkluderade analyser av matrester i sammanlagt 81 krukskärvar från fem olika boplatser, i fyra fall med material från tillhörande gravfält, i östra Mellansverige (Isaksson 2000; 2002 och i tryck). Med generöst sinne kan materialet ses som nära i tiden till de händelser som utspelar sig i Njáls saga, men avlägset i rummet. I förhållande till Njála författaren är även tidsavståndet stort, men som bakgrund till den fortsatta diskussionen tjänar materialet sitt syfte. I krukskärvarna från boplatserna påträffades spår av vegetabilier i 92 % och animalier i 60 %, vilket tolkas som spår av en rätt väl sammansatt kost. I krukskärvarna från gravfälten

är förhållandet närmast omvänt, med spår av vegetabilier i 45 % och animalier i 91 % av krukskärvarna. Denna diskrepans kopplades samman med animaliernas dominans i såväl fornordisk mytologi som ättsagor. Köttet har således haft en stark kulturell laddning och sannolikt varit av stor social och religiös vikt, snarare än dietmässig under yngre järnålder. Under denna period har en matkultur utvecklats där tankar och idéer kring valet av råvaror, tillredning och servering varit mycket viktiga och starkt knutna till kulturen som helhet. Ett av de föremål som dyker upp i denna tankevärld är grytan.

I det arkeologiska källmaterialet är stora kokkärl av metall förbehållna de välbesuttna (Olsson 1963, s 624f; Roesdahl & Wilson 1992, s 244;

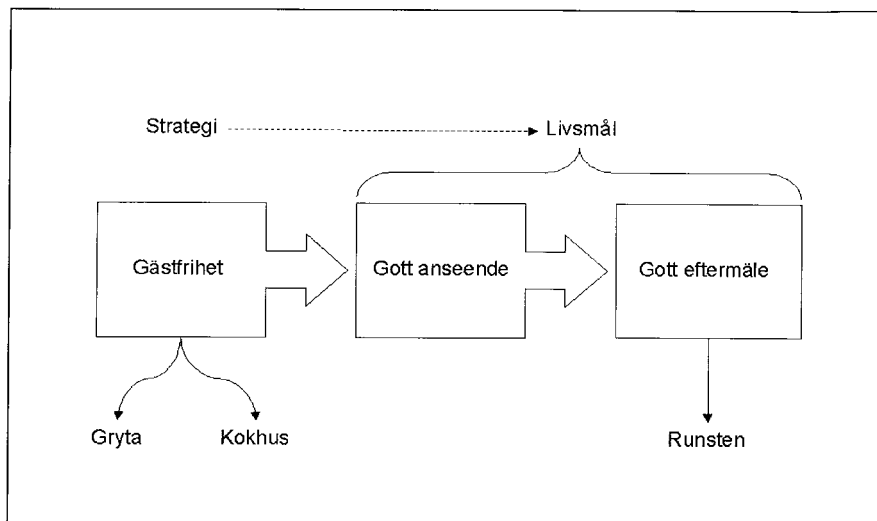

Fig. 2. Kognitiv associationsmodell av gästfriheten som utvecklande nyckelscenario. Nyckelscenariot illustrerar den goda resan genom livet, från vänster till höger i modellen.

Ödman 1992, s 141). De dyker alltså uteslutande upp i, i övrigt, mycket rika gravar. Grytan som blir Solves bane kan man väl anta tillhör hövdingen Gudmund mäktige, då han befinner sig utanför dennas bodar. Först under loppet av medeltiden får grytan en mer allmän spridning (Davidson 1999, s 492). I analyser av båtgravfältens kulinariska gravgåvor har bland annat grytans symboliska innebörd lyfts fram. Här har jag arbetat utifrån Sherry Ortners (1973) begrepp, summerande och utvecklande nyckelsymboler. Det är i huvudsak inom två kulturella teman som grytans symboliska innebörd har stått att finna. Dels är det temat med den gästfrie hövdingen, knutet till gästfriheten som kulturellt nyckelscenario (utvecklande symbol), och dels är det temat kring hövdingen som officiant för kommunionen, den rituella målti-

den eller blotet, med grytan som summerande nyckelsymbol.

Materiella arkeologiska lämningar av gästfriheten som kulturellt nyckelscenario är grytor och gryttillbehör i rika gravar, som till exempel båtgravarna i Valsgärde och Vendel, och separata byggnader för matlagning, kokhus (jfr Stigum 1958, s 555ff), på rikare boplatser, samt runstenar som spår efter vikten av gott anseende och ett gott eftermäle (fig. 2). Kokhusets koppling till gästfriheten hänger samman med gillesalens funktion. Detta rum är avsett för samkväm och inte matlagning, varför maten måste tillagas på annan plats (jfr Herschend 1993; Lönnroth 1997, s 33; Isaksson 1998, s 51f). I till exempel Valsgärde handlar det om ett grophus med hörnugn (Norr & Sundkvist 1997) och i Vendel om ett stolphus med stor hörd

(Isaksson 1998, 2000). Grytan hör till den gästbudsaktivitet som Michael Dietler (1996) kallar beskyddarrollen (*the patron-roll*). Denna aktivitet innebär en formaliserad användning av gästfrihet i syfte att återskapa och legitimerar institutionaliserade relationer av ojämnlighet. Som kulturellt nyckel-scenario formulerar gästfriheten den fornnordiska uppfattningen om framgång. Gästfriheten är en strategi för att uppnå gott anseende, grunden för inflytande och makt i ett samhälle där dessa båda ting hänger på personliga relationer, och bortom döden ett gott eftermäle. Scenariot anger således livsmål och sätt att uppnå dessa, alla de ingredienser som krävs av ett nyckel-scenario.

När det gäller kopplingen till den rituella måltiden, kan grytan ses som en summerande nyckelsymbol. Grytan med tillbehör kan ges associations-mönster med kopplingar till köttets association med gränslandet mellan här och hinsides (Isaksson 2000; 2002, i tryck). Det var i denna bemärkelse som det i grytan kokande köttet hade sin symboliska tyngd under denna rituella måltid (Dillman 1997; Herschend 1997, s 61ff). I synnerhet Frands Herschend sätter fingret på något viktigt, i sin analys av Kormak Ögmundarssons Sigurdsdrapa. Han argumenterar för att strofen innehåller kenningen *fens fúr-Rognir*, sammansatt av *fen*, vilket betyder vatten, *fúr* som betyder eld och *Rognir*, som är ett annat ord för Oden, en omskrivning för herre/ledare. Ordalydelsen skulle då bli vattnets eldbestyrare, och Herschend menar att detta är en ken-

ning för Sigurd Jarl, i egenskap av officiant för kommunionen. Det må vara hur det vill med detta, men förståelsen är baserad på den rituella situation som utspelar sig kring koket av kött från offerdjuren. Och detta är viktigt i sammanhanget. Genom att samla ihop maten och koka den för att sedan äta upp den görs maten gemensam. Elden är kraften och vattnet det medium som gör den gemensamma måltiden möjlig. Den som eldar under grytan leder med andra ord en väsentlig del av den rituella offerhandlingen (Herschend 1997, s 83).

Skämt eller allvar?

Man måste ta fasta på att Njálaförfattaren levtt och verkat i en kristet färgad ideologisk miljö (Lönnroth 1976, s 104ff). Myten är det medium som manifesterar de ideologiska strukturerna och som ger ideologin ord (Schjöldt 1999, s 195). Även om animalierna också dominerar i Njåls saga så är det något som helt klart luckrats upp, i jämförelse med ättsagorna. Detta kan kanske ses i ljuset av kristen ideologi, där vegetabilier i allmänhet, och bröd och brödsäd i synnerhet, har en särställning snarare än animalierna (jfr Montanari 1994); Giv oss idag vårt dagliga bröd. Blotfestens kött och öl byts ut mot nattvardens bröd och vin, även om nattvardsbrödet förvandlas till Jesu lekamen (kött). Å andra sidan verkar den kristna sedvänjan med fastedagar, då inte kött men väl fisk fick ätas (Davidson 1999, s 289, s 301), inte ha slagit igenom nämnvärt. Skillnaden

mellan Njåls saga och ättsagorna är avseende fisk mycket liten (fig. 1b). Men utifrån benkemiska analyser av humant skelettmateriel från järnåldersgravar kring Mälardalen vet vi att fisk åtminstone här utgjorde en viktig proteinkälla redan i förkristen tid (Arvidsson 1999), varför denna avsaknad av skillnad sagorna emellan inte behöver betyda så mycket.

Sedvanan att stoppa människor i grytor finns väl representerad i den kristna mytologin. Den mest framträdande att få denna behandling är kanske aposteln Johannes, som doppas i kokande olja på order av den romerske kejsaren Domitian, men utan att ta skada. Flera namnkunniga helgon och martyrer har också plågats i grytor. Exempel är St: Cecilia, vars berättelse är känd från 500-talet, St. Vitus, vars berättelse antagligen är sen men vars relikier flyttades runt i Europa under 7-800-tal, och krigarmartyren St. Göran som blev populär i Västeuropa under 1200-talet (Speake 1994, s 26, s 28, s 153; Hall 1974, s 60, s 147). Nu har Solves död intet med martyrskap att göra, men dessa berättelser visar att motivet som sådant inte var främmande för Njålaförfattaren. Och det finns ytterligare puttrande grytor i kristen myt. Åtminstone från 1100-talet finns avbildningar av helvetets portar i form av monstret Leviatans gapande käftar, och i bland står därinne en gryta (Hall 1974, s 147). Ett inte helt ovanligt tema i medeltida kyrklig konst är smådjävlar som passar grytor över helvetets eldar vid den Yttersta domen (Henisch 1976).

Om Solves smädelse av östfjordingarna uppfattas som skändlig, genom att han ifrågasätter modet hos en av högre social rang, kan det vara han som är nidingen i passagen. Hallbjörns gärning är då att utmäta Solves rättmätiga straff, då Solve, likt de förtappade i helvetet som kastas i djävulens gryta, ändar sina dagar i storkoket. Att på detta sätt använda humor som medel för social kontroll och att acceptera elaka skämt, förutsatt att de tjänar ett gott och sedelärande syfte, var inte okänt under medeltid (Ferm 2002, s 107). Brytandet mot den sociala hierarkien uppåt väckte så stark anstöt att den gärna förlöjligades, och det finns även exempel på att man likställt den som satt sig upp mot den sociala ordningen med Antikrist (Ferm 2002, s 164). Med denna tolkning innebär passagen att Hallbjörn handgripligen säger åt Solve; "Kökssven, bliv vid (!) din gryta", samtidigt som han ber honom dra åt helvetet. Mot denna tolkning av passagen talar att Hallbjörn är den som uppträder aggressivt på den fredade tingsplatsen.

Alternativt så utmålar passagen Hallbjörn som inte bara feg, utan också rent av som en riktig djävul. Detta skulle i så fall handla om det Ferm (2002, s 95, s 97f, s 134) kallar *ändamålsrationell skämtan*, då Njålaförfattare använder skämtet för att väcka antipatier mot Hallbjörn och hans medkämpar. Med båda dessa tolkningargår det kulinariska referenssystemet helt förlorat. De blir i stället någon form av moraliskt sedelärande anekdoter, som i det textuella sam-

manhanget med striden i mitt tycke är rätt malplacerade.

Frikostighet och stormannamässig gästfrihet är matkulturella teman viktiga ännu i Njáls saga (jfr Allen 1971, s 71f). Det är möjligt att de matkulturella temana är så pass centrala i de källor som Njáls sagas författare använt, att detta är ålderdomliga drag som lyser igenom. Å andra sidan är det också möjligt att det är situationer som inte är främmande för författaren i dennes samtid. Matkulturen tillhör ju de så kallade sega strukturerna (Bringéus 1988), så även om innehållet (t ex matvarorna) förändras kan formen leva kvar. Det medeltida gästbudet är kulturellt sett minst lika centralt som det vikingatida gillet. Hur som helst var frikostighet och gästfrihet, som medel att vinna gott anseende, en realitet för Njáls sagas författare. Redan under tidig medeltid hade stormän professionella kockar, av vilka många kunde nå hög rang inom hushållen (Black 1993, s 120). Ett exempel från 1300-talet är den berömde franske kocken Guillaume Tirel, även kallad Taillevent (Lagerqvist & Åberg 1994, s 68). På hans gravsten finns en vapensköld med tre grytor (fig. 3). Även om hoppet från 1300-talets Frankrike till 1200-talets Island kan tyckas tidsmässigt och rumsligt rätt långt, visar detta att den symboliska innebörden av grytan varit kopplad till aristokratisk kokkonst också under medeltid.

Annat är det med grytan som summerande symbol i samband med det hedniska blotet. Den summerande

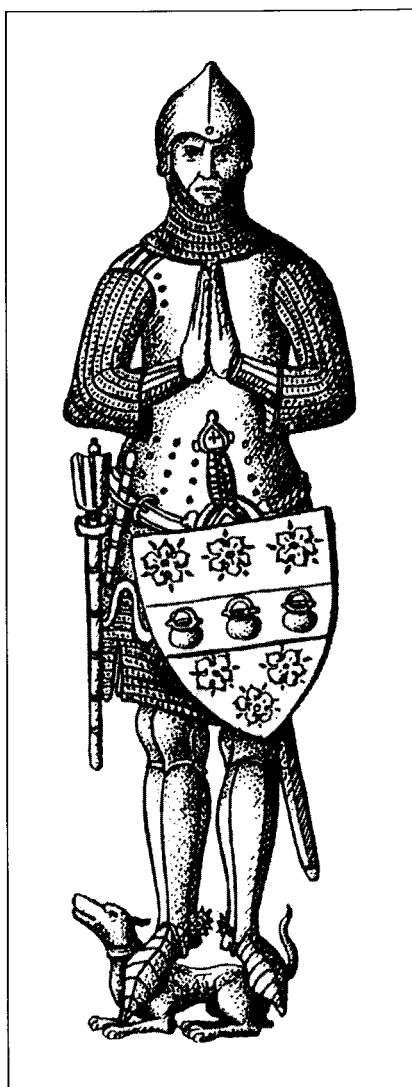

Fig. 3. Kockar kunde få hög status i 1300-talets Europa. På denna bild från en gravsten tillhörande den franske kocken Taillevent syns på dennes vapensköld tre grytor. Efter Black (1997, s 120).

symbolen vädjar till känslan och laddas med närmast sakrala stämningar, som när systemet av tankar och idéer kring det hedniska blotet och dess innebörd kondenseras i grytan. Detta är nära anknutet till den specifika

rituella situationen, och genom den myt den är knuten till även till ideologin. Njålasagans författare är medveten om hednisk trosuppfattning och sed trots att han är kristen, men lyckas inte riktigt förena de två tankevärldarna (jfr Ólason 2000, s 138f; Lönnroth 1976, s 149; Guðnason 1967, s 321). De djupare innebörderna är för honom osynliga. Det är därför högst troligt att den känsla som grytan vädjar till i egenskap av summerande symbol och den sakrala stämning den laddats med vid den hedniska rituella måltiden var honom helt främmande. Därmed är det knappast möjligt att förstå passagen med dråpet utifrån detta, till exempel genom att betrakta Solve som ett offerdjur och Hallbjörn som en *fens fúr-Rognir*. Om man istället tar fasta på gästfrihetens centralitet, och dess koppling till stormannamässighet, finns ytterligare bottnar att finna.

Nu är väl Solve antagligen ingen hövding, men onekligen den som är satt att bestyra koket, och därmed en vattnets eldbestyrare, för att använda en arkaism i sammanhanget. Att det är just kött och inte till exempel gröt som Solve står och kokar är intressant, med tanke på animaliernas speciella status och kulturella laddning i såväl texter (inklusive Njåls saga) som arkeologiskt material. Solve är den givmilde hövdingens ställföreträdare i den kulinariska sfären. Gillet kan betraktas som en institutionalisering av mat som maktresurs. I jämförelse med ren redistribution av mat innebär bjudandet på gille en omvandling av maten till en maktresurs som är mer

normativ, och därmed mindre kostsam. Att bli bjuden på gille hos en stor hövding blir en belöning i sig (jfr Isaksson 2000, s 59f). Genom att dräpa mannen vid grytan, Gudmund mäktiges ställföreträdare, skändar Hallbjörn dennes beskyddarroll. Eftersom denna roll legitimerar institutionaliserade relationer av ojämlikhet, är det ett symboliskt nidhugg mot själva grunden för hövdingen Gudmunds upphöjda ställning och makt. Matlagning är vidare en aktivitet nära knutet till hus och gård. Utöver tinget så är även hemmet en fredad plats (Ólason 2000, s 131f), och genom att dräpa Solve i egenskap av kokare lyckas Hallbjörn kränka såväl ting som hem. Men detta bereder ingen förståelse för Hallbjörns märkliga val av vapen. Effekten hade blivit den samma om han satt en yxa i huvudet på Solve.

Ur det citerade stycket från Njåls saga, och från andra källor, vet vi att striden var nära förknippad med hedersbegreppet. Den som vägrade ställa upp på en tvekamp, till exempel, riskerade att bli sedd som fullständigt ärelös, eller *maðr at verri* - ingen riktig karl (Bø 1958, s 533ff). När Solve ifrågasätter de flyende östfjordingarnas mod i strid ifrågasätter han därför deras anseende. Hallbjörn dräper sin antagonist i syfte att rädda sin heder, ty han utbrister "Att alla är fega, skall du inte få berätta". Och han gör det med hjälp av ett redskap genom vilket ett gott anseende kan erhållas, eftersom grytan är kognitivt associerad med den stormannamässiga gästfrihetens nyckelscenario. De två referens-

systemen strid och kokkonst kolliderar när Solve far huvudstupa ned i grytan. Denna inkongruens blir begriplig i ljuset av begreppet heder, som ju är överordnat det sammanhang där inkongruensen skapat oreda. Inte bara blir valet av vapen begripligt, utan passagen blir också riktigt fyndig.

Skickligt spelar Njálaförfattaren på två referenssystem som båda är kopplade till hedersbegreppet men på två vitt skilda sätt. Striden bygger på våld som, förutom anseende, lätt kan generera känslor av tvång och alienation (och därmed hämndbegär) hos dem som utsätts för det. Gästfrihet bygger istället på belöning, vilket i värsta fall kan generera en kalkylerade attityd. Berättartekniskt ligger skämtet också helt rätt placerat, mitt i det vanhedrande brott mot tingfriden som drabbningen utgör. Dessutom; "Coming after the burning and as its direct consequence it repeats at the Thing the catastrophe which had been acted out in the other sacred location, the Home." (Ólason 2000, s 137). Denna upprepning blir än tydligare när man inser grytans koppling till hus, hem och gästfrihet. Det är i sanning ett mycket beskt skämt när man förstår dess fulla vidd och inramning. Må hända är det också grovt, men om man med folkligt menar enkelt - icke!

Avslutning

Då jag började fundera över dråpet på Solve var jag helt inriktad på en analys av matkultur och inte humor. När Hallbjörn slänger Solve i grytan skapar Njálaförfattaren en inkongruens och bisociativ chock. Striden på Alltinget kolliderar med kokandet av kött i gryta. Att slänga folk i kokande grytor är inget okänt i den kristna berättartraditionen, men dessa berättelser hjälper inte till att förstå det som sker. Det gör inte heller grytans koppling till den hedniska rituella måltiden. Genom hedersbegreppet blir inkongruensen begriplig då grytan sätts i samband med gästfriheten, ett kulturellt nyckelscenario med rötter i forntiden. Den förståelse för matkulturen under tidig medeltid som arkeologiska undersökningar bidragit till sprider nytt ljus över innebörden av dråpet på Solve. Så via humoranalysen återkom jag trots allt till matkulturen.

Sven Isaksson innehar en rekryteringstjänst som forskarassistent vid Arkeologiska Forskningslaboratoriet, Stockholms universitet, driver projektet *Kring Hus och Härd*, och är finansierad av Vetenskapsrådet.

Litteratur

- Allen, R. F. 1971. *Fire and Iron. Critical Approaches to Njáls saga.*
- Alving, H. (övers) 1990a. *Isländska Sagor. Eyrbyggarnas Saga. Laxdalingarnas Saga. Gisle Surssons Saga. Grette Asmundssons Saga.*
- Alving, H. (övers) 1990b. *Isländska Sagor. Egil Skallagrimssons Saga. Gunnlaug Omstungas Saga. Hvrinkel Freygodes Saga. Hönsa-Tores Saga. Vig-Glums Saga. De Sammansvurnas Saga. Smásagor.*
- Alving, H. (övers.) 1988. *Njáls saga.*
- Arvidsson, M., 1999. Kön, släktskap och diet: Molekylära analyser av individer på båtgravfältet i Tuna i Alsike. *CD-uppsatser i laborativ arkeologi 98/99. Del I.*
- Black, M. 1997. Medieval Britain. *A Taste of History. 10, 000 years of food in Britain.*
- Bremmer, J. & Roodenburg, H. (red) 1997. *A Cultural History of Humour. From Antiquity to the Present Day.*
- Bringéus, N.-A. 1988. *Mat och måltid. Studier i svensk matkultur.*
- Bø, O. 1958. *Einvígi. Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid Del III.*
- Davidsson, A. 1999. *The Oxford Companion to Food.*
- Dietler, M. 1996. Feasts and Commensal Politics in the Political Economy. Food, Power and Status in Prehistoric Europe. *Food and the Status Quest. An Interdisciplinary Perspective.*
- Dillman, F.-X. 1997. De rituella gästabuden i fornskandinavisk religion. *Uppsalakulten och Adam av Bremen.*
- Ferm, O. 2002. *Abboten, bonden och hölasset. Skratt och humor under medeltiden.*
- Guðnason, B. 1967. *Njáls saga. Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid Del XII.*
- Hall, J. 1974. *Dictionary of Subjects and Symbols in Art.*
- Hallberg, P. 1988. *Efterskrift. Njáls saga.*
- Henisch, B. A. 1976. *Fast and Feast in the Medieval Society.*
- Herschend, F. 1997. *Livet i Hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati. Opia 14.*
- Herschend, F. 1993. The origin of the hall in southern Scandinavia. *TOR 25.*
- Isaksson, S. 1998. A kitchen entrance to the aristocracy - analysis of lipid biomarkers in cultural layers. *Laborativ Arkeologi 10-11.*
- Isaksson, S. 2000. *Food and Rank in Early Medieval Time. Theses and Papers in Scientific Archaeology 3.*
- Isaksson, S. 2002. *Vikingarnas måltider. Måltidsakademiens Årsbok 2002. Kommunikativa måltider del III.*
- Isaksson, S. *Vild Vikings Vivre. Om en tidigmedeltida matkultur. Fornvännen. I tryck.*
- Koestler, A. 1964. *The Act of Creation.*
- Kristjánsson, J. 2000. *Njáls saga. Gudar på jorden. Festskrift till Lars Lönnroth.*
- Lagerqvist, L. O. and Åberg, N. 1994. *Mat och dryck i forntid och medeltid. "Om den ärbara vällusten.*
- Le Goff, J. 1997. *Laughter in the Middle Ages. A Cultural History of Humour. From Antiquity to the Present Day.*
- Lidén, K., Isaksson, S. & Götherström, A. 2001. *Regionality in the boat-grave cemeteries in the lake Mälaren valley. Kingdoms and Regionality. Theses and Papers in Archaeology B:6.*
- Lönnroth, L. 1976. *Njáls Saga. A Critical Introduction.*
- Lönnroth, L. 1997. *Hövdingahallen i Fornnordisk myt och saga. "...gick Grendel att söka det höga huset..." Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder.*
- Montanari, M. 1994. *The Culture of Food.*
- Nilsson, G. B. 1992. *Humor. Nationalencyklopedien Band 9.*

- Norr, S. 1998. *To Rede and to Rown. Expressions of Early Scandinavian Kingship in Written Sources*. Opia 17.
- Norr, S. & Sundkvist, A. 1997. Boplatsundersökningarna i Valsgärde 1994-1996. *SIV Svealand i Vendel- och Vikingatid. Rapport från utgrävningarna i Valsgärde*.
- Ólason, V. 2000. Topography and world view in Njáls saga. With special reference to the function of the Thing. *Gudar på jorden. Festskrift till Lars Lönnroth*.
- Olsson, A. 1963. Kokning. *Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid Del VIII*.
- Ohlmarks, Å. 1964. Sagorna i femte bandet. *De Isländska Sagorna. Femte bandet. Sagorna från Öst- och Sydland*.
- Ortner, S. 1973. On Key Symbols. *American Anthropologist* 75.
- Price, N. S. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31.
- Roesdahl, E. & Wilson, D. M. (red) 1992. *From Viking to Crusader. Scandinavia and Europe 800-1200*.
- Schjöldt, J. P. 1999. Krigeren i førkristen nordisk myte og ideologi. *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*.
- Speake, J. 1994. *The Dent dictionary of symbols in Christian art*.
- Stigum, H. 1958. Eldhus. *Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid Del III*.
- Sveinsson, E. 1959. *Njáls saga*. Kunstverket. Översatt av L. Holm-Olsen.
- Weibull, C. 1964. *Källkritik och historia. Norden under äldre medeltid*.
- Ödman, A. 1992. House and Home. *From Viking to Crusader. Scandinavia and Europe 800-1200*.

Om värdet av keramik

Kärl i jordfynd, bouppteckningar och den arkeologiska litteraturen

Göte Nilsson Schönborg & Christina Rosén

Abstract

The Value of Ceramics

The paper discusses the value of ceramic vessels as it emerges from archaeological finds, probate inventories and the archaeological literature. Our sources are ceramic find assemblages from town and country sites in western Sweden and probate inventories from the same area. The chronological frame is c.1650 to c.1850 and most attention was given to faïence, porcelain and creamware vessels. We found that ceramics are generally given a very low economic value in the inventories and that some kinds of vessels, especially redware pots and pans are seldom mentioned at all, although we know from the find assemblages that such vessels were common on all types of sites. On the other hand ceramic vessels apparently were highly valued as markers of social and/or economic status. At least that is true for faïence and porcelain vessels. Creamware, on the other hand, seems to have spread rapidly in all social classes when it was introduced in the late 18th century. Form and decoration were probably more important than the creamware itself as markers of class and status.

We also found that the value of ceramics is seldom discussed in Swedish archaeological literature. Most authors use the vessels only as dating tools.

Inledning

I många människors ögon är en arkeolog antagligen någon som tålmodigt gräver upp gamla krukskärvor. Ämnet är intimt förknippat med fynd av keramik, vilket naturligtvis beror på att materialet är så beständigt och att det förekommer i praktiskt taget alla sociala, ekonomiska och geografiska miljöer. Och just på grund av sin

beständighet har keramiken blivit flitigt använd som en sorts "likare", ett sätt att jämföra olika undersökta miljöer.

Frågan är om vi möjligen ibland överskattar den roll keramiken hade i ett hushåll, just därför att den hör till de få material som överlever de processer som skapar ett arkeologiskt källmaterial. Sannolikt tenderar vi att ge

keramiken alltför stor betydelse jämfört med andra typer av kärl, t.ex. trä- och metallkärl, som vi sällan hittar i arkeologiska sammanhang. Kanske finns det också en risk att vi i alltför hög grad anlägger ett modernt synsätt på de olika käritypernas statusvärde och/eller ekonomiska värde, till exempel under påverkan av de priser de äldre kärlen idag betingar på antikmarknaden? Sådana frågor skall vi ta upp här.

Mer konkret skall vi undersöka förekomsten av några olika slags keramik i skilda miljöer från tiden omkring 1650 till omkring 1850. Tidsperioden är vald för att vi skall kunna sätta de arkeologiska fynden i relation till ett skriftligt källmaterial, framför allt bouppteckningar. Därmed får vi en viss möjlighet att se hur kärlen värderades i sin samtid och inte minst vilka andra slags kärl som var vanliga i olika typer av hushåll. Fyndmaterialet är hämtat från Halland och Göteborg, från städerna och från landsbygden. Bouppteckningarna är sådana som studerats i samband med de grävningar som diskuteras här och en del andra projekt, sammanlagt ett hundratal.

Keramik, status och värden

Ordet "värde" är i högsta grad mångtydigt, vilket också är avsikten med titeln på denna artikel. Vi vill diskutera både det ekonomiska värdet, det som uttrycks i reda pengar, och det något mer subtila värde som gör vissa föremål till vad man brukar kalla "statussymboler". De ekono-

miska värderingarna hämtar vi ur bouppteckningarnas uppgifter, de andra är lite svårare att definiera.

Att det inte finns några enkla och självklara samband mellan social status och innehavet av vissa föremål har diskuterats åtskilliga gånger (t.ex. Rosén 1999). Det har också föreslagits, särskilt vad gäller keramiken, att mängden föremål av en viss typ är väl så betydelsefull som föremålsinnehavet i sig (Brown 1999). Ett problem i detta sammanhang är dock att sammansättningen av det arkeologiska materialet sannolikt inte direkt avspeglar de verkliga proportionerna av olika föremål i ett hushåll. Möjligen ger bouppteckningarna en mer korrekt bild av detta - de ger, som vi kommer att se, i alla fall en annorlunda bild.

Status är också ett mångtydigt begrepp. Ofta ser man uttrycket "socio-ekonomisk status" i den arkeologiska litteraturen. Det är dock ett ganska luddigt uttryck som t.ex. förutsätter ett relativt okomplicerat samband mellan god ekonomi och högt socialt anseende. Så behöver förvisso inte vara fallet. Det finns också en risk att man överför dagens statusbegrepp på dåtiden, utan att ta hänsyn till att synen på t.ex. olika yrken har skiftat påtagligt över tid (Monks 1999).

Keramiken från tre halländska gårdar

Härnäst skall vi se hur keramik-innehavet har sett ut i några olika miljöer och vi börjar på den halländ-

ska landsbygden med fynden från Hörsås by ett par mil norr om Halmstad, där två gårdslägen undersökts. Båda hade rötter ned i äldsta medeltid men huvuddelen av fynden härrör från yngre tidsperioder. Från den ena gården, kronogården (sedermera skattegården) Hörsås 3, är materialet föga stratifierat och kan närmast ses som ett hopat fynd från i huvudsak 1500-tal till omkring 1850. Från den andra gården, frälsegården Hörsås 4, finns en stratigrafi som ger oss möjlighet att se kronologiska förändringar i materialet, även om fasindelningen är ganska grov, tabell 1 (Bjuggner m.fl. manus).

Utöver det allt dominerande rödgodset har det också funnits något eller några kärl med ett mer exotiskt ursprung på gårdarna, åtminstone sedan 1600-talet. Det rör sig om enstaka skärvor av vitgods, stengods, fajans och porslin - i det sistnämnda fallet en skärva per gård. Bland fajanserna finns ett par skärvor från fat av tydlig 1600-talskaraktär, troligen från Holland. I övrigt är fajanserna av blåvit 1700-talstyp.

Kronogården Munkagård i Morups socken, strax norr om Falkenberg, var ryttmästarboställe en tid och under 1700-talets förra hälft innehades den av en rad officerare. I vilken utsträckning dessa bodde på Munkagård är oklart - gården har delvis varit utarrenderad till åbor och tidvis har den brukats av innehavarna med hjälp av drängar och torpare (Ml och hfl i LLA). Den sociala statusen för gården, och därmed för fynden, är alltså lite oklar. Den var dock sannolikt högre än för gårdarna i Hörsås.

Munkagårdsfynden hör till perioden från 1700-talets mitt till 1800-talets mitt och rödgodset dominerar som synes även detta material. Till skillnad från i Hörsås utgör däremot flintgodset en betydligt större andel

Hörsås 4, Getinge sn	J-potte		Rödgods		Lj lerg.		Stengods		Fajans		Porslin		Flintgods	
	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%
1700-tal	5	0,5	986	98,1	6	0,6	1	0,1	6	0,6	1	0,1	0	0
1700-tal - ca 1850	1	0,2	580	97,0	1	0,2	3	0,5	6	1,0	0	0	7	1,2

Tabell 1. Fördelningen av olika slags keramik från Hörsås 4, Getinge sn, Halland. Procentuell andel av samtliga skärvor per period.

Munkagård Morups sn	J-potte		Rödgods		Lj lerg.		Stengods		Fajans		Porslin		Flintgods	
	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%
ca 1750 - ca 1850	0	0	1180	81,4	0	0	1	< 0,1	15	1,0	2	0,1	251	17,3

Tabell 2. Fördelningen av olika slags keramik från Munkagård, Morups sn, Halland. Procentuell andel av samtliga skärvor per period.

av skärvorna. Detta kan bero på att materialet är mindre uppblandat med äldre material, men det skulle också kunna spegla en social skillnad mellan miljöerna.

Flintgodskärnen är i stor utsträckning vita tallrikar, men det finns några få skärvor dekorerade med överföringstryck. Ett par skärvor av kinesiskt porslin påträffades också liksom några fragment av fajans, i huvudsak med blåvit dekor (Rosén, manus 2). Materialet skiljer sig alltså generellt från Hörsåsfynden med färre importerade kärl. Däremot är flintgodset betydligt vanligare på Munkagård. Hörsåsfynden är också mer kronologiskt blandade - även om materialet undersöktes mycket noggrant så måste man räkna med en redeponering av fynd som innebär att de olika faserna kan innehålla fynd som är både äldre och

yngre än fasens byggnadshistoriska datering. Munkagårdsfyndet är sannolikt ett "renare" material.

De halländska städerna - fynden

Från den tid vi diskuterar finns det arkeologiskt fyndmaterial i stort sett bara från Halmstad. De övriga städer som fanns i Halland vid denna tid är föga arkeologiskt kända. Ett undantag utgörs av Kungsbacka, där material från 1500-tal till 1800-tal har undersökts, dock inte av samma omfattning som i Halmstad (Svedberg 1985; 1988; 1996).

Tyvärr har vi nästan inget bouppteckningsmaterial från Halmstad att ställa det rika arkeologiska materialet i relation till. De allra flesta bouppteckningar förstördes när stadens rådhus

Undersökning	J-potte		Röd gods		Lj lerg.		Stengods		Fajans		Porslin		Flintg.	
	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%
HK, ca 1620-1682	14	1,6	764	86,8	60	6,8	22	2,5	19	2,2	0	0	1	0,1
KM A9, 1600-t. senare del?	0	0	82	83,7	2	2,0	5	5,1	1	1,0	0	0	8	8,2
HK, 1600-talets slut	9	4,0	191	85,7	7	3,1	13	5,8	3	1,3	0	0	0	0
KX, 1619-1700 talets mitt	52	3,3	1358	86,9	28	1,8	44	2,8	74	4,7	2	0,1	5	0,3
HK, 1700-talets 1:a hälft	0	0	61	74,4	0	0	0	0	20	24,4	1	1,2	0	0
KM A2, 1700-talets 1:a hälft	1	0,9	74	68,5	3	2,8	0	0	30	27,8	0	0	0	0

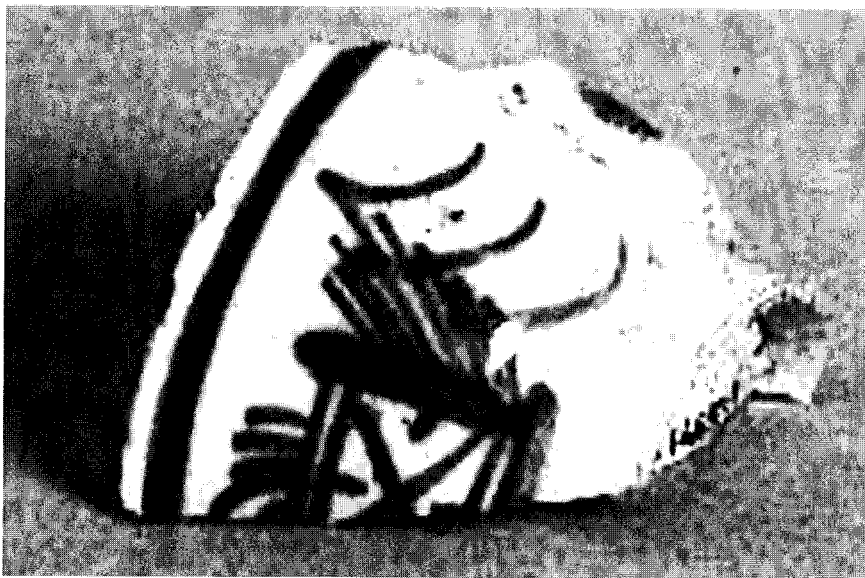
Tabell 3. Fördelningen av olika slags keramik från några undersökningar i Halmstad. Procentuell andel av samtliga skärvor per period. HK=Hertig Knut, (medelgod status) KM=Kirsten Munk (hög status), KX= Karl X (medellåg status). Observera inblandningen av flintgods i KM A9, sannolikt en störning i anläggningens övre del.

brann 1880. Endast ett fåtal har bevarats. Diskussionen om de halländska städerna får därför bli ganska allmänt hållen, där fynd och bouppteckningar från olika städer får ge en mer generell bild av den urbana föremålskulturen i Halland.

Keramiken från Halmstad har studerats vid flera olika tillfällen och vi har vid det här laget en ganska bra bild av hur kärlen i Halmstadhemmen har sett ut under olika tider (Augustsson 1985; Carlsson & Rosén 2002; Rosén 1996; 1999). I diskussionen nedan används fynd från tre kvarter med olika social status. Hertig Knut är en hantverkarmiljö med medelhög status, Karl X är närmast en lågstatusmiljö och Kirsten Munk ett köpmannakvarter med mycket hög status (Rosén 1999).

Fajans fanns alltså under såväl 1600- som 1700-tal i Halmstad, men den blev betydligt vanligare under 1700-talet. Då utgjorde den ibland 25-28 % av skärvorna. Fajans fanns i alla sociala miljöer, även om det var något vanligare i högstatuskvarteren. Det som främst skiljer miljöerna åt, är att man i lågstatusmiljöerna inte kasserade sina fajanskärl förrän de var fullständigt sönderslagna. Från handelsmannakvarteren har vi exempel på i det närmaste hela fat som kastats (Rosén 1999, s 95).

Det kinesiska porslinet är däremot sällsynt i Halmstad. Endast enstaka skärvor har hittats. Detta trots att Halmstad är en stad med en viss status som residensstad, handelsplats och militärstad, där möjligheterna att finna kinesiskt porslin torde vara stora. Ett ovanligt fynd i Halmstadsammanhang

Figur 1. Liten skål i Kina-imiterande fajans från kv. Kirsten Munk i Halmstad.

är ett fat med imari-dekor från en brunn i kv. Hertig Knut, på en tomt som beboddes av hantverkare ur de högre skikten i staden, guldsmeder och bagare. (Rosén 1999, s 57ff).

I läns museets samlingar finns en porslins samling omfattande ett hundratal föremål, bl.a. ett flertal delar ur en blåvit servis med oklar proveniens (till museet kommer den närmast från Göteborg som donation i sen tid). Däremot finns ett intressant föremål med anknytning till Halmstad. I samlingarna påträffades en bålskål med namnet "Lars Orup" och "Lugnet". Denne Lars Orup, en handelsman som själv hade rest till Kina, bodde i högstatuskvarteret Kirsten Munk vid Storgatan - Lugnet var hans fastighet strax utanför staden (Trulsson 1968, s 176; Ml 1797). En del av hans tomt har undersökts arkeologiskt, men här hittades bara någon enstaka porslins-skärva, trots att fyndmaterialet härifrån väl täcker in den period då kinesiskt porslin importerades som mest till Sverige (Rosén 1999, s 73ff). Bouppteckningen efter denne Lars Orup, som avled 1815, visade sig däremot innehålla en mycket stor mängd porslinsföremål. I detta fall ger alltså

källmaterialen helt olika bild av keramik innehavet i ett hem.

Flintgods är ovanligt i fynd från Halmstad. Det beror i huvudsak på att mycket få undersökningar innehåller material från sent 1700-tal och framåt. De flintgodsskärvor som finns har i allmänhet hittats som sentida inblandning i äldre material. Ett undantag är undersökningen i Kirsten Munk, där en hel del flintgods påträffades (Rosén 1999, s 73ff).

Keramiken från Kungsbacka skiljer sig något från Halmstadkeramiken, även om den mer övergripande sammansättningen av olika slags kärl är densamma. Den undersökning som används här är kv. Fisker 1. Det ligger nära Kungsbackaån, något utanför de mest centrala delarna av staden. De tomter man undersökte hade, så långt vi känner till det, i allmänhet bebotts av hantverkare, skeppare och sjömän. Under en kortare period bodde också en av stadens rådmän här (Johanson & Grill 1966).

Undersökningen i kv. Fisker omfattar keramik och andra fynd samt bebyggelse lämningar från sent 1400-

Kba, kv. Fisker	J-potte		Röd gods		Lj lerg.		Steng.		Fajans		Porslin		Flintgods	
	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%
1600-tal-c 1750	5	1,0	328	70,8	15	3,2	1	0,2	6	1,3	7	1,5	101	21,8
ca 1750 - 1846	8	1,3	369	60,2	15	2,4	5	0,8	74	12,1	31	5,1	109	17,8
1846 -	0	0	658	45,8	2	0,1	7	0,5	48	3,3	140	9,7	581	40,4

Tabell 4. Fördelningen av olika slags keramik från kv. Fisker i Kungsbacka. Procentuell andel av samtliga skärvor per period. Den kraftiga inblandningen av flintgods i den äldre fasen skall ses som ett exempel på den omfattande redeponering av kulturlager som skett och som medför att siffrorna skall läsas med en viss försiktighet.

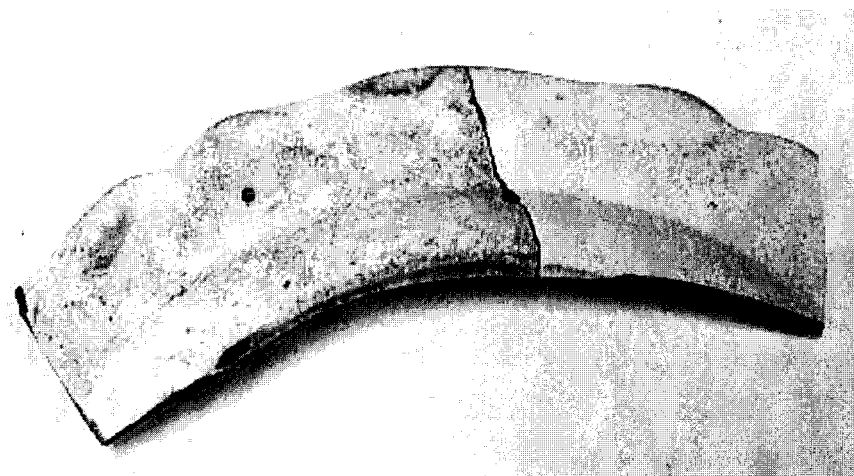
tal till stadsbranden 1846 (Svedberg 1996). Tidspannet är alltså stort och den kronologiska indelningen grov och bitvis osäker. Dessutom får vi räkna med en relativt omfattande redeponering av fynd. Materialet är ändå intressant, dels som en kontrast till den betydligt större staden Halmstad, dels som en jämförelse med det närbelägna Göteborg.

Sammantaget består detta material, liksom de tidigare presenterade, i huvudsak av rödgods. Dess andel sjunker dock över tiden. I gengäld visar flintgodset en stigande andel och utgör i den yngsta fasen närmare hälften av skärvorna. Av övriga keramikmaterial finns endast små mängder. Andelen porslin är i den yngsta fasen 10%. Trots den till synes låga siffran utgör porslinet en betydligt större andel av fynden än i de övriga halländska fyndmaterialen. Fajanserna är få, jämfört med flintgodset som är det klart vanligaste materialet efter rödgodset.

De odekorerade vita eller enkla blåvita dominerar kraftigt och sannolikt är flera av dessa av inhemsk tillverkning. Några holländska importkärln finns också, dels fat med oglaserad, kraftig fotring av den typ som vi finner i mindre mängder i de flesta urbana miljöer under 1600-talets förra hälft, dels ett fat med vågig kant från 1600-talets senare del.

Flintgodset är som vi sett ovanligt rikligt förekommande. Odekorerat vitt är absolut vanligast, men det finns också en del dekorerade kärln. Två fat har märkning från Rörstrand, i övrigt är kärlna anonyma.

Porslinet är relativt väl företrätt i materialet. Det är av gängse typ med mestadels servisdelar i blåvitt porslin från 1700-talets mitt och framåt. Enstaka fragment av imari-porslin och flerfärgsdekorerad vara förekommer också. Ett föremål som avviker är en lockförsedd kruka med dekor i s.k.

Figur 2. Vit flintgodstallrik med vågig kant. Från Kungsbacka, kv. Fisken

powder blue-teknik, koboltblå glasyr med kinesiserande mönster i guld-puder, av vilken 96 skärvor påträffades. Redan i sin samtid var detta en dyrbar pjäs. Någon sådan återfanns dock inte i någon av bouppteckningarna från de undersökta tomterna (dessa krukor ställdes ofta upp i par så även om en slogs sönder så kan den andra funnits kvar). Därmed är det framgrävda materialet det enda belägget på att ett sådant föremål funnits i kvarteret.

Göteborg - fynd och bouppteckningar

När det gäller metoden att jämföra historiskt skriftligt källmaterial med ett arkeologiskt material är detta ett gängse sätt att arbeta i Göteborg sedan lång tid tillbaka. Detta har varit ett naturligt arbetssätt eftersom ett rikhaltigt skriftligt material har funnits att tillgå om stadens invånare i form av bouppteckningar, mantalslängder och andra arkivalier.

En viktig grävning i fråga om att relatera arkeologiska resultat till skriftliga källor blev kv Frimuraren som grävdes 1978 (Lorentzson 1980:20 ff). I detta sammanhang gjordes en tvärvetenskaplig behandling av kvarteret och man ställde frågor om relationen mellan skriftliga källor och fyndmaterial, t.ex. om man kan relatera en avfallsbinge till en viss familj. Det intressanta med denna grävning var samstämmigheten mellan fyndmaterialet och de skriftliga källorna. Ett par exempel är en fajanstillrik

med köpmannen Peter Coopmans monogram och en glasbutelj stämplad "And. Nielson. An 1703", som tillhört Anders Nilsson Cederflycht. Båda dessa har bott i kv. Frimuraren. (Dahl m.fl., 1981:18-19; Jönsson Kihlberg m.fl. 1984).

Detta är veterligen den första gången i svensk efterreformatorisk arkeologi som sådana frågor diskuteras. Ett undantag är den jämförelse som Bo Gyllensvärd gör då han analyserar kinesiskt porslin i samband med tunnelbanegrävningarna i Stockholm på 1950-talet (Gyllensvärd 1960).

Efter grävningarna i kv Frimuraren har det varit legio att använda denna metod vid de arkeologiska undersökningarna i Göteborg. Vi kan ta ett exempel från kv. Sidenvävaren som grävdes 1990. Där påträffades en avfallsbinge som visade sig tillhöra skepparen Anders Hising, som bodde i kvarteret. Denna avfallsbinge visade sig innehålla bland annat olika typer av keramik, t.ex. locket till en stengodskanna av s.k. Yixing-vara (kinesiskt stengods). I bouppteckningen efter Anders Hising 1783 fanns två tecken av "terra sigillata", som var en av beteckningarna på Yixing-vara i Europa vid denna tid. Därmed kunde personen och föremålen i avfallsbinen knytas samman (Nilsson Schönborg 2001, s 56ff).

Kv. Sidenvävaren, som ligger i stadens sydvästra del, var under 1600- och 1700-talet ett bostadskvarter. Här bodde främst hantverkare och sjöfolk. Omkring hälften av skärvorna i kv.

Gbg, kv. Siden- vävaren	J-potte		Rödgoods		Lj lerg.		Steng.		Fajans		Porslin		Flintg.	
	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%
Kulturlager, 1600- talets mitt	0	0	459	68,2	31	4,6	53	7,9	128	19,0	2	0,3	0	0
Binge, A 12, sent 1600–1700-tal	9	1,7	360	66,1	21	3,8	22	4,0	108	19,8	24	4,4	1	0
Binge, A 6, 1750-t.	7	1,3	195	37,4	0	0	7	1,3	42	8,0	267	51,0	0	0

Tabell 5. Fördelningen av olika slags keramik från kv. Sidenvävaren i Göteborg. Procentuell andel av samtliga.

Gbg, kv. Kronobageriet	Rödgoods	Stengods	Fajans	Kin porslin	Övr porslin
A15, ca 1650 – ca 1700	91,5		8,5		
A17, ca 1675 – ca 1700	53,5		46,5		
A25, ca 1675 – ca 1700	31,0		69,0		
A27, ca 1675 – ca 1700	66,9		33,1		
A8, ca 1650 – ca 1710	50,7		49,3		
A30, ca 1675 – ca 1710	46,5	9,9	43,7		
A9, ca 1650 – 1730-tal	76,8		9,9	13,4	
A12, ca 1675 – ca 1750	60,6	7,0	26,0	7,0	
A23, ca 1700 – ca 1750	33,8		27,5	38	
A24, ca 1700 – ca 1750	37,3		28,9	23,9	9,9
A26, ca 1700 – ca 1750	14,1		83,8	2,1	

Tabell 6. Fördelning av olika slags keramik i avfallsbingar från kv. Kronobageriet. Procentuell andel av samtliga skärvor per anläggning. Beräkningarna är gjorda utifrån de diagram som presenteras i rapporten (Söderlund 1984).

Sidenväveriet låg i två avfallsbingar. En av dessa (A6) har, som vi såg ovan, kunnat attribueras till skepparen och ostindiefararen Anders Hising som bodde i kvarteret vid 1700-talets mitt. En stor mängd skärvor samlades också in från ett kulturlager omedelbart väster om ett hus, båda daterade till 1600-talets mitt (Nilsson Schönborg 1990)

Fyndsammanställningen hos dessa tre grupper av skärvor varierar. I kulturlagret utgör rödgodset 68% av skärvorna och de är mestadels från odekorerade kärl. Det finns också små mängder stengods och vitgods. Allt detta är helt

i överensstämmelse med hur det ser ut i de halländska städerna. Däremot är fajanskärlen jämförelsevis många för att vara redan vid 1600-talets mitt.

I den troligen något äldre av bingarna, A12, var 66% av skärvorna i rödgoods och de flesta var sannolikt kökskärl. Fajanserna utgjorde 20% av fynden och i övrigt fanns det mindre mängder stengods, porslin, vitgods och jydepotter. Även i detta fallet ser vi alltså likheter med de halländska fynden, förutom den större mängden fajans. Det är egentligen bara i högstatusmiljöer i Halmstad som vi ser

fajansmängder liknande dem i Göteborg. I den yngre av bingarna (A6) var sammansättningen av skärvor helt annorlunda. Det kinesiska porslinet utgjorde drygt hälften av skärvorna medan rödgodset endast utgjorde 37%. I övrigt fanns det mindre mängder fajans, stengods och jydepotter samt tre mycket ovanliga skärvorna från ett lock i kinesiskt stengods som beskrevs ovan.

I kv. Kronobageriet undersöktes en rad avfallsbingar från sent 1600-tal till 1700-talets mitt. De undersökta tomterna hade främst bebotts av handelsmän, alltså stadens högre sociala skikt (Söderlund 1984). Materialet kan alltså ses som en kontrast till kv. Sidenvävaren.

I tabellen ovan ser vi att variationen mellan de olika bingarna är påfallande stor, vilket möjligen speglar sociala skillnader inom kvarteret. Generellt sett minskar dock andelen rödgodset över tid. I övrigt är det svårt att se några direkta trender, förutom naturligtvis det kinesiska porslinets intåg på 1730-talet. Andelen fajans är generellt sett högre än i kv. Sidenvävaren.

Bouppteckningarna från Göteborg har inte studerats på samma sätt som de halländska. Sven T. Kjellberg har emellertid gått igenom en rad bouppteckningar från Göteborg i sitt arbete om fajansfynden därifrån och vi har hämtat en del uppgifter från honom (Kjellberg 1933). I övrigt är det främst uppgifter om porslinsförekomst som excerperats och bouppteckningarna uppvisar en stor artrike-

dom av kinesiska porslinsföremål. Stora serviser från de burgna köpmannahemmen och relativt varierande porslinsmängder i skeppar- och hantverkarhemmen, beroende på om dessa personer har haft anknytning till Kinafarten och kompaniverksamheten.

Keramikens värde i bouppteckningarna

Det är svårt att mer i detalj undersöka hur keramik värderades jämfört med andra slags kärl, åtminstone utan specialkunskaper i äldre tiders penningvärden. Att översätta bouppteckningarnas värderingar till dagens värden är i det närmaste omöjligt. Vad vi kan göra är att jämföra hur olika slags föremål värderades i samma bouppteckning - det ger antagligen den rimligaste bilden av relationerna mellan föremålen. I tabellen nedan har vi listat ett urval av poster med fat och tallrikar i olika material.

Förutom keramiken har vi tagit med tallrikar och fat av tenn som en jämförelse. Tenn-tallrikar fanns i de flesta sociala miljöer, både i borgerliga hem och hos allmogen, om än i varierande mängder. Det kan därför vara intressant att notera det relativt höga värdet hos tennföremålen, jämfört med keramiken. Glaskärl har inte tagits med. De finns i de flesta bouppteckningar men de är i allmänhet föga specificerade, ofta är "flaskor och glas" samlade under en post och värderade med en klumpsumma. De går alltså inte att använda i en mer detaljerad

År	Plats	Tenn		"Stenkärl"		"Porslin"		Lerkärl	
		Antal	Värde	Antal	Värde	Antal	Värde	Antal	Värde
1677	K ba	37	24:00	30	2:00				
1697	Halmstad/ K vibille	12	3:00	4	0:16				
1743	K ba	8	20:00	2	2:08				
1759	K ba	11	7:10	2	0:06	6	0:06		
1766	K ba	3	9:00			2	2:00	3	0:24
1772	K ba	12	6:00			12	2:00		
1789	K ba	6	37:06			14	0:24		
1807	K ba	22	3:16			18	1:24		
1809	Hörsås	10	3:16			2	0:16		
1814	K ba	4	0:32			3	0:08	4	0:04
1815	Hstd	24	10:00			36	3:00		
1826	Hörsås	2	0:32			6	0:12		
1828	Hörsås	2	0:24			6	0:16		
1834	K ba	2	0:36	8	0:32	6	0:32		
1836	K ba	23	7:40			12	2:00	6	0:24

Tabell 7. Värdet av fat och tallrikar i olika slags material i några halländska bouppteckningar. Tabellen visar ett urval av poster, inte det totala antalet kärl per bouppteckning. Beloppen är i respektive tids myntslag och kan inte jämföras över tid. I något fall har även andra bordskärl räknats med i antalet, då posterna är specificerade på detta sätt i bouppteckningarna.

jämförelse. Generellt sett är dock glas-set lågt värderat.

Ekonomiskt sett spelar alltså keramik en mycket liten roll i bouppteckningarna. Sett till hela boets värde representerar keramik i allmänhet bara en struntsumma, liksom glaskärlen. Vi ser också att det finns en viss skillnad mellan olika slags keramik. Porslinet värderas generellt sett något högre än "stenkärlen" (fajans och stengods) och lerkärlen värderas i allmänhet lägst. Men även porslinet är lågt värderat jämfört med tenn-tallrikarna. En avgörande skillnad mellan å ena sidan glas och keramik och å andra sidan tenn- och silverkärl är att de senare har ett materialvärde,

de kan smältas ned och omarbetas till nya föremål. Det är en av förklaringarna till att de värderas så pass mycket högre än bordskeramiken. Keramikkrus med lock, som finns i flera bouppteckningar från 1600-talet, tas typiskt nog upp som metallföremål, inte som keramik. Värdet av metallocken översteg uppenbarligen keramikvärdet.

Benämningar på keramik

Inledningsvis talade vi kort om skillnaden mellan hur kärlen användes i ett levande hem och hur vi som arkeologer betraktar dem. Till denna diskussion hör också hur kärlen betecknas. Det är nämligen påtagliga skill-

nader mellan hur arkeologer idag beskriver keramik och hur man gjorde det i bouppteckningarna.

Beteckningen "stentyg" förekommer ofta och den innefattar både fajans och stengods (Kjellberg 1933). Det var tydligen inte intressant att skilja mellan dessa godstyper. "Stentyget" försvinner i huvudsak under senare delen av 1700-talet. Strax efter 1700-talets mitt börjar "porslin" användas som beskrivning. Från början syftar det med all sannolikhet på det kinesiska porslinet men med tiden verkar det användas mer brett och innefatta även det vi kallar flintgods och kanske också fajans. Vidare används "lertyg", som av allt att döma syftar på det vi kallar rödgods.

Men dessa tre beteckningar används inte på något enhetligt sätt, i alla fall inte sett utifrån hur vi idag kategoriserar keramik. Vi kan ta exemplet "stenfatt af svenskt leer" - var det fajans eller lergods? Ett annat exempel är posten "stenfat af Stockholms Porselin" d.v.s. med all sannolikhet fajansfat från Rörstrand (de äldsta kärlen därifrån är märkta "Stockholm"). Dåtiden var uppenbarligen inte intresserad av den detaljerade, tekniska bedömning av godstyper som vi gör idag. Det är naturligtvis inte så märkligt - vårt sätt att sortera keramik från arkeologiska undersökningar har sina rötter i en positivistisk forsknings-tradition, där man medvetet sökt efter mönster i fyndmaterialet som de som använde kärlen inte nödvändigtvis var medvetna om. Men risken är att våra sorteringsscheman, ABC-system och

annat, försvårar möjligheterna att förstå hur man betraktade keramiken där och då den användes (jfr Roslund 1995).

Hur många kärl hade man?

Varje arkeolog som arbetat med nyare tids arkeologi vet att man ibland formligen kan ösa upp skärvor vid grävningarna. Men det finns kanske en risk att vi överskattar mängden keramik i hushållen, just på grund av skärvmängderna. Ett försök - med en hel del inslag av kvalificerat gissande - att beräkna hur många kärl som kan ha förbrukats på gårdarna i Hörsås gav en mycket låg siffra, mindre än ett kärl per år och gård (Rosén manus 1). Siffran är inte på något sätt anmärkningsvärd. Liknande försök att räkna ut förbrukningen av kärl i stadsmiljö under tidigmodern tid har också gett låga siffror, något eller några få kärl per hushåll och år. Ett problem i sammanhanget är dock att vi inte vet i vilken utsträckning avfallsmaterial har förts bort från de tomter vi undersöker i samband med den dåtida sophanteringen. Ett annat problem är att avfallsmaterialet inte nödvändigtvis speglar keramikinnehavet - vissa typer av kärl kan ha förbrukats snabbare än andra. Därmed får de en större andel i det arkeologiska materialet än vad de hade i ett levande hem (Carlsson & Rosén 2002).

Mängderna kärl i bouppteckningarna varierar givetvis med tid, plats och social miljö och vi får också räkna med den källkritiska omständigheten att alla de kärl som förekom i hemmet

inte togs upp i bouppteckningen. Dessutom saknas ibland keramiken helt och hållet. I 37 av de 78 halländska bouppteckningar från åren 1653-1847, som studerats här, finns ingen keramik överhuvudtaget. I andra fall klumpas keramiken ihop under en post av typen "krukor, fat och tallrikar" utan att antalet kärlanges. Ibland kan vi dock utifrån bouppteckningarnas uppgifter få en bild av mängden kärl i olika slags hem - dock med de förbehåll som angivits ovan.

Tennkärl fanns som vi sett i de flesta hem. Prästhustrun Karen Jensdatter i Laholm hade vid sin död 1653 58 fat, 79 tallrikar, 1 skål, 7 kannor, 2 smörbrickor, 1 smörkanna och 1 saltkar, allt i tenn. Detta är ett ovanligt stort innehav, men att man hade många tennkärl hos prästerna och det högre borgerskapet var i sig inget ovanligt. Borgmästaren i Kungsbacka, Jacob Erlands-son, som avled 1677 efterlämnade 29 fat, 29 tallrikar, 2 skålar, 1 flaska, 1 kanna och 4 saltsirker (småfat till smör o.d.) i tenn. I detta hem fanns också 6 fat, 24 tallrikar och 2 krus i stentyg, d.v.s. fajans och/eller stengods. Däremot förtecknades inga lergods- eller träkärl i något av hemmen.

Ett liknande exempel kommer från ett prästhem 1687, där man förtecknade ett ej angivet antal tennfat och -tallrikar samt 22 stenfat och en skål med lock, men inget lergods. Att lergods fanns i alla slags miljöer under 1600-talets andra hälft är ju välkänt från det arkeologiska fyndmaterialet. Men bouppteckningarna ger oss alltså inga ledtrådar om vilka mängder man hade, bara

att kärlen knappast ansågs ha något ekonomiskt värde. Fajansfat och stengodskrus var däremot tillräckligt värdefulla för att tas upp vid ett arvsskifte.

I bouppteckningar från bondehem förtecknas ingen keramik överhuvudtaget förrän kring 1700-talets mitt. År 1741 fanns det på en av gårdarna i Hörsås två fat och en skål i lergods, år 1742 finner vi sex tenn-tallrikar och 1762 en tennflaska. Från 1800-talets första hälft finns i allmänhet ospecificerade poster som "lerkärl, flaskor och glas". I dessa yngsta bouppteckningar finns också "porstelinsfat", två till åtta per gård. Vad dessa "porstelinsfat" egentligen var gjorda av går inte att avgöra - flintgods är en gissning. Sådana fat fanns t.o.m. i byns backstuga. Mot dessa uppgifter kan vi dock ställa det faktum att kärl i rödgods finns redan från 1500-talet i det arkeologiska materialet. De har alltså använts på gårdarna, men inte tagits upp i bouppteckningarna (Rosén 2001).

I städerna förtecknas keramik ganska regelmässigt från 1700-talets mitt. Här beskrivs också lergodsets utseende på ett sätt som är mindre vanligt på landsbygden. De kan t.ex. specificeras som "ättiskrus", "soppskål med lock" "en större röd kruka" (Bou Kungsbacka 1766; Walerius 1973, s 106f). Frågan är dock om alla lerkärl i hemmet förtecknades, eller bara de som på något sätt avvek från mängden av grytor och krukor. Man kan miss-tänka att det senare är fallet.

Från 1700-talets mitt ökar mängderna keramik i städerna totalt sett,

det blir t.ex. vanligt att ha ett halvt eller ett helt dussin tallrikar, liksom 4-6 tekoppar. Man har också fortfarande åtskilliga kärl i tenn, så totalt sett verkar mängden bordskärl öka från denna tid. Variationerna är dock stora. Från ett handelsmannahem i Kungsbacka år 1759 förtecknades 41 tallrikar och 9 fat i tenn, liksom 12 skedar av olika slag, en tekanna och en tedosa i tenn. Vidare fanns 36 porslins-tallrikar, 4 par tekoppar och andra porslinskärl samt 14 fat i "stentyg". I denna bouppteckning fanns inget lergods. Som en kontrast efterlämnade en skeppsbyggare i samma stad och samma år 2 fat och 4 tallrikar i tenn, men ingen keramik överhuvudtaget.

I de yngsta bouppteckningarna från 1800-talets första hälft blir kärlen ännu flera, åtminstone i städerna. Nu är det vanligt att man har hela serviser med ett dussin tallrikar och åtskilliga slags serveringskärl, liksom te- och kaffekoppar i hela och halva dussin, allt i "porslin". Lergodset brukar däremot samlas i en post, där vi inte får veta något om antalet kärl. Utifrån bouppteckningarna uppgifter är det alltså fullt möjligt att få en bild av hur det dukade bordet kan ha sett ut. Men kökets kärl, den enkla hushållskeramiken, får vi inte veta mycket om. Den finns bara bland de arkeologiska fynden.

Kärityperna

Ovan har vi beskrivit olika slags kärl med de termer som används i bouppteckningarna. Här ska vi se lite

närmare på vilka typer av kärl som tas upp där och vilka vi finner i det arkeologiska materialet.

Redan i de äldsta bouppteckningarna ser vi att kärl specificeras som bl.a. fat och tallrikar. Beteckningen "tallrik" är intressant eftersom den antyder att bruket att duka med individuella tallrikar tagits upp. De 24 fajans-tallrikar som fanns hos borgmästaren i Kungsbacka 1677 skall säkert tolkas på detta sätt. Tallrikar i så stort antal fanns bara i städerna och i prästgårdarna. I bondehemmen förtecknas inga tallrikar förrän vid 1700-talets mitt och då i betydligt färre exemplar, normalt 2-4 stycken i tenn, porslin eller fajans.

Tenntallrikar var de vanligaste och de fanns i alla sociala miljöer, om än i mycket olika mängder. Frågan är dock vilken funktion de fyllde. Att de dussinvis med tenntallrikar som fanns i de högborgerliga hemmen användes på det dukade bordet är väl troligt. Men hur förhöll det sig med de enstaka tallrikar som fanns hos bönderna och det lägre borgerskapet? Var man medveten om att tallrikarna hade ett socialt statusvärde och köpte dem av den anledningen, utan att förden skull använda dem att duka med? Har bondehemmens 2-4 tenntallrikar eller enstaka "påstelinstallrikar" använts på bordet eller har de bara stått på "karahyllan" som statussymboler?

Andra typer av bordskärl förekommer också i bouppteckningarna, t.ex. krus, skålar och kannor. Men det finns överhuvudtaget inga matlagingskärl

i keramik. Koppar- och järngrytor är mycket vanliga i bouppteckningarna, vilket väl beror på deras metallvärde. Men det finns inga grytor eller stekpannor i keramik. De fanns i alla slags hem, att döma av de arkeologiska fynden, men de förtecknades aldrig i bouppteckningarna.

Under 1700-talet uppträder en del nya kärltyper på det dukade bordet. Soppskålar, punschbålar och en rad föremål som har med tedrickning att göra börjar synas i bouppteckningarna. Vid 1800-talets första hälft ser vi också terriner, fruktkorgar, assietter och gräddsnipor, för att bara ta några exempel. De flesta av dessa föremål är betecknade "porslin" och åtminstone under 1700-talet är de med största sannolikhet av kinesiskt porslin och hitförda genom det ostindiska kompaniet. Under 1800-talet får vi räkna med att flintgods blivit vanligt. Mängden olika slags kärltyper ökar påtagligt med tiden, detta helt i linje med den ökande diversifieringen av det dukade bordet. Medan man under 1600-talets mitt dukade med tallrikar, dryckeskrus och uppläggningsfat är bordet kring mitten av 1800-talet nedtyngt av tallrikar och assietter, soppskålar, karotter, terriner, såssnipor och en rad olika slags kärl för att äta och servera mat.

Detta är en välkänd förändring som mycket tydligt kan följas i bouppteckningarna. I det arkeologiska materialet är den inte lika tydlig. Fynden domineras genom hela undersökningsperioden av krukor, fat och grytor i rödgods, d.v.s. de kärl som

användes i köket och inte togs upp i bouppteckningarna. Mattallrikar i odekorerat vitt flintgods är också ganska vanliga i de yngsta fyndmaterialen men det är svårt att urskilja alla de olika former som beskrivs i bouppteckningarna. Kanske är det en fråga om svårigheter att tolka de ofta små fragmenten, kanske vårdade man sig så ömt om bordskärlen att de inte gick sönder i samma utsträckning som lergodskärlen.

Något vi inte får veta i bouppteckningarna är hur alla dessa nya kärltyper såg ut i detalj. Särskilt när vi kommer in en bit i 1800-talet tillverkas serviser i en rad olika utföranden, med olika former och dekorer. Det skulle vara en spännande forskningsuppgift att, med hjälp av det arkeologiska materialet, undersöka hur dessa olika serviser uppträder i olika miljöer och vad de kan ha inneburit i det sociala spelet att man valde den ena eller den andra servisen. En intressant sådan studie har gjorts på engelskt flintgods, där man kontrasterade servisernas framställningar av "merry old England" mot den betydligt bistrarare verklighet som rådde under 1800-talets intensiva industrialisering (Brooks 1999).

De olika godstyperna

Under 1600-talet fanns hela serviser i fajans i välbesuttna familjer, ibland med familjevapnet i dekoren. I detta sammanhang har de setts som en statusvara (Dahlbäck Lutteman 1980, s 12) och vi kan påminna om borg-

mästarens 24 fajanstallrikar i Kungsbacka 1677. Men frågan är vad de enstaka fajanskärl vi hittar vid arkeologiska undersökningar har för innebörd. Vi hittar så få kärl att man nog kan dra slutsatsen att det i de flesta hem endast fanns enstaka kärl, inte hela uppsättningar av sådana, någotsom ju också styrks av bouppteckningarna. Det finns dock en förändring över tid och det är helt tydligt att fajanser blir betydligt vanligare i det arkeologiska materialet från 1700-talet, då en inhemsk tillverkning startat. Ett undantag är Göteborg, där fajanser verkar ha varit relativt vanliga redan under 1600-talet.

I 1600-talets bouppteckningar är fajanserna ofta relativt noga specificerade med poster som "6 st hwita steenfätsfat och 2 dussin tallerker" eller "blå skål med lock". Under 1700-talet ser man oftare "stentyg" och en klumpsumma - inga detaljer. Det skulle kunna tyda på ett vikande intresse för fajanser som statussymboler vid denna tid.

Fajans är generellt sett vanligare i Kungsbacka och Göteborg än i de sydligare städerna. Sven T. Kjellberg noterar i sin undersökning av fajansfynden i Göteborg att keramik endast förekommer i små mängder i de äldsta bouppteckningarna, något vi känner igen från de halländska städerna. Men redan mot slutet av 1600-talet förekommer keramik i en omfattning som vi inte ser i Halland. Den förmögne handelsmannen Erich Schröder efterlämnade år 1700 dussintals tallrikar och fat, koppar, skålar och en rad andra föremål, som till största delen torde vara i fajans (Kjellberg 1933, s

37). Vi kan jämföra detta med rådmannen i Halmstad, Richard Olofsson, som avled samma år och som inte efterlämnade någon keramik över huvudetaget - men väl en mängd tennkärl. Ser vi till det arkeologiska materialet så är fajansfynden från Halmstad också få före 1700-talet. De utgör ofta bara 2-3 % av samtliga keramikfynd under 1600-talet.

Det är möjligt att fajanskärl skall ses som tecken på kulturella kontakter snarare än som direkta statussymboler. De mängder med fajanskärl som hittats i Göteborg, med sin stora befolkning av invandrade holländare, är ett exempel på detta. Men det finns ju anledning att fundera t.ex. över den lilla skål med fågelmotiv och den kanna med kinesiserande dekor som hittades i en avfallsbinge i kv. Karl X i Halmstad, ett område med inte alltför hög status. Vad betydde fajanserna i dessa hushåll?

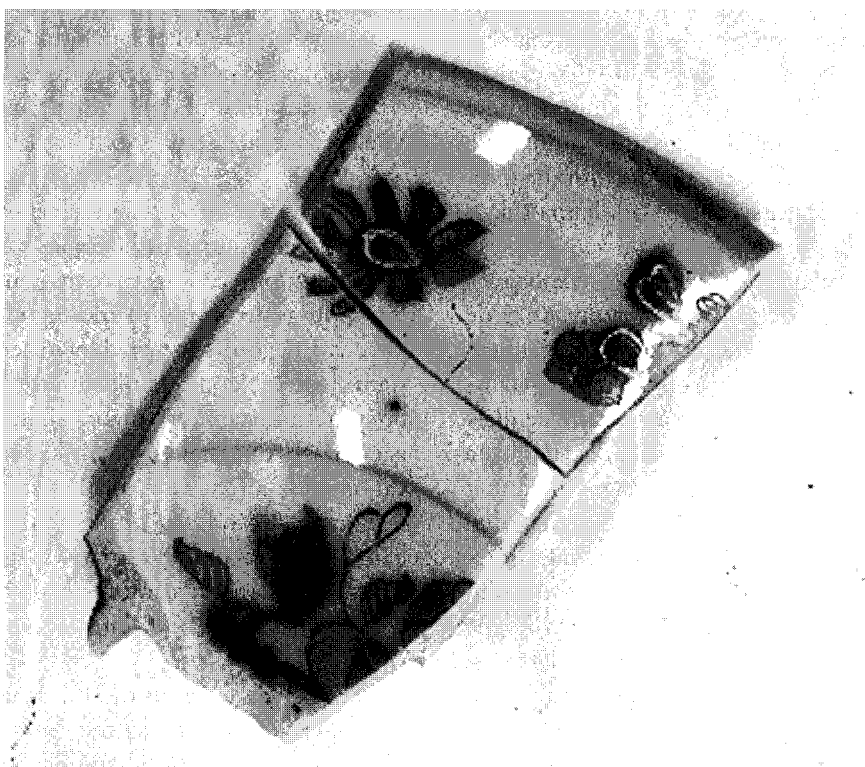
Som vi såg ovan värderades fajanskärlen emellertid något högre än lergodset i bouppteckningarna och framför allt togs de upp till värdering oftare, så i någon mån har de varit en statusmarkör bland keramikvärderna. Av bouppteckningar från Göteborg framgår det också att en del av fajanskärlen var avsedda att vara prydnader, snarare än att användas på bordet (Kjellberg 1933). Något som väl också speglar en viss statusfunktion för godset, åtminstone under 1600-talet.

Fajansernas användningstid sammanfaller i sin senare del med massimporten av kinesiskt porslin och de blåvita kinesiserande motiven är van-

liga på fajanskärl från denna tid. De blir också vanligare i det arkeologiska materialet när den inhemska tillverkningen kommer igång 1726. Möjligen skall fajanserna ses som ett alternativ till Kinaporslinet. Kanske var de billigare i inköp, kanske var de lättare att få tag på.

Mot slutet av 1700-talet går fajanser delvis ur bruk då flintgodset börjar tillverkas. Det blir också allt svårare att urskilja det i bouppteckningarna, där rubriken "porslin" börjar användas för - som det verkar - all slags keramik som inte betraktas som ler-gods. Begreppet "stentyg" försvinner därmed ur bouppteckningarna.

Det kinesiska porslinet ses allmänt som en högstatusvara och ett tecken på ett burget hushåll. Detta är en sanning med modifikation. Helt klart var att det importerade porslinet var en högstatusvara under 1600-tal och en bit in i 1700-talet. Porslinsvaran var en exotisk kuriositet från en avlägsen del av världen och omgärdad av mystik, ty Europa kunde inte tillverka eget porslin vid denna tid. Godsets karaktär gjorde att många trodde att porslinet var tillverkat av snäckskal. Från mitten av 1700-talet då en regelbunden import har startat sedan ett par decennier tillbaka blir porslinet vanligare och mot slutet av århundradet finns det "vita guld" i många

Figur 3. Liten skål i kinesiskt porslin med imaridekor. Funnen i Kungsbacka, kv. Fisker. Foto Christina Rosén.

svenska hem. I bouppteckningarna är det i allmänhet den slags keramik som ges det högsta värdet. Redan i sin samtid kunde porslinet indelas i dyrare varor och massvara. Det vanliga blåvita porslinet var det billigaste och också det vanligast förekommande. Flerfärgsdekorerat porslin och beställningsporslin med bl.a. heraldiska dekorer var dyrare att tillverka och köpa och därmed mindre vanligt i hemmen (Nilsson Schönborg 2001).

De heraldiska serviserna med familjevapen eller monogram blev en modéföreteelse och en högststatusvara. Hela serviser med upp till ett par hundra delar var naturligtvis också en statusvara även i enklare blåvita dekorer. Men att tillskriva 1700-talsporslinet högststatuskaraktär när det förekommer i begränsade mängder vid en stadsgrävning blir missvisande. Det finns en risk att man betraktar Kina-porslinet utifrån vår egen tid, då porslinsföremål många gånger är uppskattade och dyrbara antikviteter. Men man kan naturligtvis inte alltid överföra dagens statusbegrepp till en äldre tid.

Göteborg intar en särställning när det gäller fynd av kinesiskt porslin eftersom staden var importhamn för det ostindiska kompaniets verksamhet. Hit anlände fartygen med en last av bl.a. porslin, te, siden och rotting. I Göteborg var porslinet så allmänt spritt att det påträffas i princip vid varje arkeologisk undersökning i staden.

I Kungsbäcka börjar beteckningen ”porslin” synas i bouppteckningar från mitten av 1700-talet, en iakttagelse som

stämmer väl överens med det faktum att något porslin från ”förkompanitid” inte tycks finnas i det arkeologiska materialet. Däremot finns det en hel del kompaniporslin bland fynden.

I Halmstad kan vi inte följa porslinet i bouppteckningarna, eftersom dessa ju inte har bevarats. Men i det arkeologiska materialet finns det påfallande lite porslin, betydligt mindre än i Kungsbäcka. Kan det vara så att dessa kärl var svårare att komma åt i Halmstad medan Kungsbäckaborna försåg sig med porslin i Göteborg? Har försäljningen från Göteborg och Stockholm inte nått Halmstad och har man i så fall dukt med fajanskärl här i stället? Samtidigt är fajanskärlen inte heller så många i Halmstad - kanske har tennkärlen använts långt fram i tiden? Möjligen har rödgodset varit ett alternativ. I det arkeologiska materialet består rödgodset vid denna tid till större delen av kökskärl - grytor och krukor - men det finns också en del dekorerade skålar och fat som troligen har använts på det dukade bordet.

Att porslinet har värderats på olika sätt i sin samtid kan belysas med ett par exempel. När man i Europa började tillverka porslin kom också det kinesiska ibland på en andra plats och från 1800-talets början finns uppgifter om hur det rent av nedvärderas. År 1833 skriver Poppe: ”Det första Europeiska porslinet, som är mycket skönare, i synnerhet vida smakfullare, än det med sällsamma sirater öfverlastade Chinesiska och Jaapanska, uppfanns...” (Poppe 1883, s 65). I en anteckning från en gårdsauktion i Hakarps socken

i Småland från 1900-talets början kallas Kinaporslinet "drängporslin" och var något som delades ut till tjänstefolket eftersom det ansågs omodernt (Wiberg 1959, s 179).

Ibland ser man samtida anteckningar om porslinets uppskattning som t.ex. i tidningen Götheborgska Magasinet år 1759; "Wärre blir jag till sinnet, när jag tänker på det usla Porcellainet, och hela den grannlåten, som pryder spisar och kackelugnar. Alla de hundar, apor och papegojor, som Chinesen prackar på oss tyckas liksom skälla på de Christnas dumhet ... (författaren åsyftar de populära djurfigurer som importerades vid 1700-talets mitt. Skribenten fortsätter:) "Helre såge jag ... til och med gråsten, på våra Skåp." (Götheborgska Magasinet 1759 2/4). Alla var således inte övertygade om porslinets höga statusvärde.

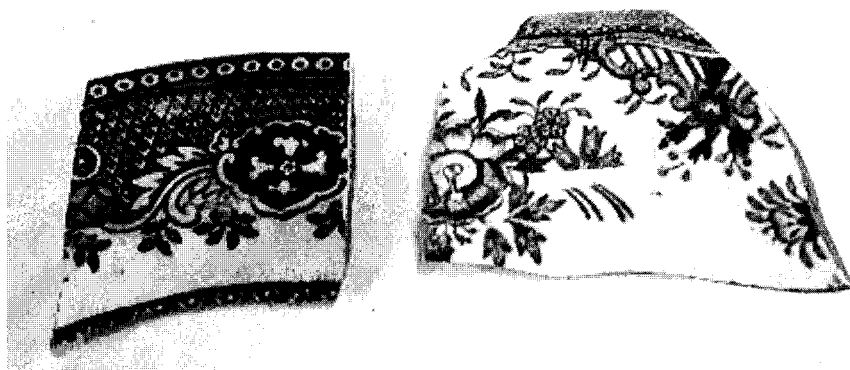
Flintgods blir påfallande vanligt när väl en svensk tillverkning kommit igång. I arkeologiska material från 1700-talets slut och 1800-talet är detta det enda gods, utöver rödgodset, som förekommer i några mer påtagliga mängder. Som vi såg ovan (tabell 4) så utgjorde det ca 40% av skärvorna i den yngsta fasen i Kungsbacka-materialet och 17% i Munkagård. Det flintgods vi studerat här kan grovt delas in i tre huvudtyper. Den vanligaste är helt odekorerade, vita kärl, ofta tallrikar, som förekommer i det arkeologiska materialet från 1700-talets senare del och framåt. Vidare finns en äldre typ från i huvudsak sent 1700-tal och 1800-talets början med reliefdekor på helvita kärl och en yngre typ

med tryckt mönsterdekor. Den senare typen är i huvudsak från 1800-talets andra fjärdedel och framåt i tiden, då tekniken med överföringstryck blev vanlig och rikt mönstrade serviser blev vanligare och billigare än tidigare (Dahlbäck Lutteman 1980, s 125ff). Totalt sett är de dekorerade kärlen dock få. I Kungsbackaexemplet var 69 av 725 skärvor dekorerade och på Munkagård var 35 av 216. Det verkar alltså som om flintgodset främst användes som ett enkelt bruksgods - om nu inte det helvita och skarpkantade godset i sig hade ett estetiskt värde, vilket inte alls är otänkbart under den tid det introduceras, den gustavianska epoken, då det klassicerande vita var högsta mode.

Den äldre typen med reliefdekor eller vågigt brätte finns enbart i stadsmiljö. I vårt material finns den i Kungsbacka och i ett högstatuskvarter i Halmstad. Den yngre typen med tryckt dekor finns både i staden och på landsbygden. Underlagsmaterialet är förvisso magert, men det verkar ändå finnas en trend i det. Man kan dra en försiktigt parallell med rödgodset, där de dekorerade kärlen under 1700- och 1800-tal är betydligt vanligare i landsbygdsmiljö än i staden (Rosén 1995). Passade det rikt dekorerade flintgodset bättre in i en allmogestetik än det helvita?

Flintgodset är svårt att urskilja i bouppteckningarna. I de som studerats här finns inte beteckningen flintgods med någonstans. Av allt att döma döljer sig flintgodset under den allmänna beteckningen "porslin". De

Figur 4. Skårvor från två flintgodstallriker med blåvit dekor, en typ som under 1800-talet tycks ha varit vanlig i nästan alla sociala miljöer. Funna i Kungsbacka, kv. Fiske. Foto Christina Rosén.

”påstelins” tallriker som förekommer t.ex. i bouppteckningar från Hörsås är sannolikt av flintgods, en förmodan som möjligen styrks av att keramikfynden i lager från samma tid innehåller just flintgods - men inget porslin.

Värderingar idag

När vi planerade den här artikeln var tanken att vi skulle se vilka uttryck för en värdering av keramik som förekommer i den arkeologiska litteraturen och hur de förhåller sig till de äldre värderingarna. Men en genomgång av en rad rapporter, artiklar och monografier som berör den aktuella tiden, främst inom det västsvenska området, gav ett mycket magert resultat. Våra kolleger är i de flesta fall ytterst försiktiga med att tillskriva keramiken något värde, vare sig ekonomiskt eller socialt. I de fall man använder keramiken vid en analys av undersökningen är det främst i daterande syfte (jfr Carlsson & Rosén 2002). Det

finns några undantag, t.ex. ett försiktigt antagande om att fajanser var dyrare i inköp än rödgods och därmed skulle tyda på högre status (Ångeby 1995, s 23). Det kinesiska porslinet har på motsvarande sätt setts som tecken på högre status (Jönsson Kihlberg 1986, s 113). Dekorert rödgods har antagits vara dyrare i inköp än odekorert sådant och därmed vara vanligare i miljöer med högre status (Hållans & Andersson 1992). Men totalt sett verkar det finnas en osäkerhet eller en ovilja att använda sig av nyare tids keramik i en diskussion om status och värderingar.

Slutord - om värdet av keramik

Att keramik inte var dyrt under den tid vi undersöker här verkar stå klart utifrån alla tillgängliga källor. Men den tycks ändå ha spelat en viktig roll i skapandet av status och social identitet. Denna paradox kan antagligen förklaras på flera sätt. En förklaring

torde vara att keramikkrärl fanns i en rad olika utföranden. Det fanns mycket att välja på och att välja "rätt" var viktigt i det sociala spelet. Efter som kärnen lätt gick sönder så byttes keramikinventariet successivt ut i ett hushåll. Man kunde också byta ut mycket på en gång utan att det blev ekonomiskt oöverkomligt. Därför var den ett lämpligt medel för att bekräfta eller försöka förändra den sociala tillhörigheten (Rosén 1995; jfr Johnson 1996, s 182f).

I vår undersökning här har vi kunnat följa en sorts "popularitetskurva" för olika slags keramik under ett par hundra år. Ett exempel är det kinesiska porslinet. Före tillkomsten av Svenska ostindiska kompaniet var porslinskrärl utan tvekan dyrbara statusföremål medan porslinet efter 1700-talets mitt blir en relativt sett billigare vardagsvara, åtminstone det blåvita godset. Vi kan dock se att innehavet av porslin inte enbart har berott på hushållets ekonomiska status. Tillgången på porslin, såväl som mer allmänna modeströmningar har påverkat innehavet, t.ex. på så sätt att personer med anknytning till Kinafarten haft ovanligt mycket porslin (Lorentzon 1984; Nilsson Schönborg 2001).

Något liknande kan iakttas för fajans. De äldre, holländska och tyska fajanserna, förekom i större eller mindre mängder i högborgerliga hem, där de tycks ha fyllt något slag av statusfunktion. Men innehavet verkar också vara knutet till kontakter med produktionsområdena. Sådana krärl är t.ex. vanliga i 1600-talets Göteborg,

med många inflyttade holländare, men betydligt ovanligare i Halmstad under samma tid.

Flintgodset hade en annan utveckling. Det var en industriprodukt som var relativt billig och uppenbarligen tillgänglig för stora befolkningsgrupper. Det tränger undan fajans och porslin under 1700-talets slut. Under 1800-talet är det mycket vanligt och det verkar vara modeller och mönster på serviser som är statusskapande, snarare än godset i sig.

Vi kan alltså se att det finns många möjligheter att arbeta med denna typ av material. Det är lite synd att man hos oss så sällan använder keramiken i en diskussion om status och värderingar. Just det faktum att man kan kontrastera de arkeologiska fynden mot andra källor borde vara en inspirationskälla av rang. I andra arkeologiska miljöer, kanske främst den amerikanska historiska arkeologin, finns det rader av sådana studier, med spännande resultat (t.ex. Hall 1992; Leone 1999; Spencer-Wood 1987). Här har vi ännu mycket att lära.

Göte Nilsson Schönborg är doktorand vid Arkeologiska institutionen i Göteborg och har under många år arbetat med stadsarkeologi i Göteborg. - Christina Rosén är doktorand vid Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund och arbetar som projektledare vid RAÄ UV Väst i Kungsbacka.

Ett varmt tack till Anneli Adamsson på läns-museet i Halmstad och till Birgitta Rosén för diverse hjälp på museets magasin och med arkiv-studierna.

Källor och litteratur

Otryckta källor

- Bouppteckningar från Laholm. Laholms stadsarkiv serie FIIa. Lunds landsarkiv.
- Bouppteckningar från Halmstad. Halmstads häradsrätt serie FIIa. Lunds landsarkiv.
- Bouppteckningar från Hörsås, Getinge socken. Halmstads häradsrätt serie FIIa. Lunds landsarkiv.
- Bouppteckningar från Morups socken. Faurås häradsrätt serie FIIa. Lunds landsarkiv.
- Bouppteckningar från Kungsbacka. Kungsbacka rådhusrätts arkiv serie FII. Lunds landsarkiv.
- Bouppteckningar från Göteborg. Göteborgs rådhusrätts arkiv serie FIIa. Göteborgs landsarkiv.
- Hfl = Husförhörlängd för Morups socken 1763-1815. Lunds landsarkiv.
- MI = Mantalslängder för Halland. Hallands landskontors arkiv serie EIII. Lunds landsarkiv.

Tryckta källor och litteratur

- Augustsson, J-E. 1985. *Keramik i Halmstad ca. 1322-1619. Produktion-Distribution-Funktion*. Hallands läns museers skriftserie. No 2.
- Bjuggner, L., Johansson-Hervén, C. & Rosén, C. *Gårdar i Hörsås från medeltid och nyare tid*. Rapportmanus. Stiftelsen Hallands läns museer.
- Brooks, A. 1999. Building Jerusalem. Transfer-printed finewares and the creation of British identity. *The Familiar Past? Archaeologies of later historical Britain*. Tarlow, S. & West, S. (ed).
- Brown, D. H. 1999. Class and rubbish. *Historical Archaeology. Back from the Edge*. Funari, P., Hall, M. & Jones, S. (red).
- Carlsson, K. & Rosén, C. 2002. *Stadsbornas kärn. Keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal*. Under tryckning.
- Dahl, O., Lansvik, A & Lorentzson, M. 1981. Kv. Frimuraren i Göteborg: arkeologi, historia och genealogi. *META* 1981:2.
- Dahlbäck Lutteman, H. 1980. *Svenskt porslin. Fajans, porslin och flintgods 1700-1900*.
- Gyllensvärd, B. 1960. *Kinaporslin. Med tunnelbanan till medeltiden - Vad fynden berättar om Stockholms historia*. Hansson, H.
- *Göteborgska Magasinet* 1759 2/4.
- Hall, M. 1992. Small Things and the Mobile, Conflictual Fusion of Power, Fear, and Desire. *The Art and Mystery of Historical Archeology. Essays in Honor of James Deetz*. A.E. Yentsch & M.C. Beaudry (red).
- Hållans, A-M. & Andersson, C. 1992. Acquiring, Using and Discarding - Consumption Patterns in the 17th Century Town of Nyköping. *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700-1700 A.D.* Ersgård, L. m.fl. (red). Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 2.
- Johanson, B. & Grill, E. 1966. *Kungsbacka före branden 1846*.
- Johnson, M. 1996. *An Archaeology of Capitalism*.
- Jönsson Kihlberg, E., Kihlberg, S & Lorentzson, M. 1984. Staden som inte syns - arkeologi i Göteborgs innerstad. *Vid älven. Göteborgs arkeologiska museum. Årsbok 1984-1984*.
- Jönsson Kihlberg, E. 1986. Vad berättar det arkeologiska och historiska materialet? *Livet i det gamla Göteborg*. Andersson, S. (red). Arkeologi i Västsverige 2. Göteborgs Arkeologiska Museum.
- Kjellberg, S. T. 1933. Fajansfynd i Göteborg. En översikt av fajansförekomsten i staden fram till importförbudet 1739. *Göteborgs museum. Årstryck 1933*.

- Leone, M. P. 1999. Ceramics from Annapolis, Maryland: A Measure of Time Routines and Work Discipline. *Historical Archaeologies of Capitalism*. Leone, M. P. & Potter, P. B. (ed).
- Lorentzson, M. 1980. *Arkeologiska fynd. Nybyggnad av 15 kv. Frimuraren, Tomt nr 3, Södra Hamngatan 29*. Utg. av Göteborgs och Bohusläns stadshypoteksförening.
- Lorentzson, M. 1984. Rapport över provundersökning. Göteborg, 216, kv. Polismästaren. Bebyggelse-lämningar och kulturlager nyare tid. *FYND rapporter 1983. Rapporter över Göteborgs Arkeologiska Musei undersökningar*. Göteborgs Arkeologiska Museum.
- Monks, G. G. 1999. On rejecting the concept of socio-economic status in historical archaeology. *Historical Archaeology. Back from the Edge*. Funari, P., Hall, M. & Jones, S. (red).
- Nilsson Schönborg, G. 1990. *Kv. Sidenvävaren, Göteborg. Bebyggelselämningar och kulturlager från 1600-1700-tal. Arkeologisk undersökning 1990*. Göteborgs historiska museum.
- Nilsson Schönborg, G. 2001. *Kinesiskt importporslin i Göteborg sett ur ett arkeologiskt perspektiv. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 39*. Göteborgs universitet.
- Poppe, I. G. M. 1833. *Historisk öfversikt af de märkvärdigaste uppfinningar i konsten och vetenskapen ifrån äldsta till nyaste tiden*. Del I.
- Rosén, C. 1995. Keramik som kulturell spegel. Yngre rödgods i olika miljöer ca 1550-ca 1850. *META* 1995:3.
- Rosén, C. 1996. Keramik hos borgare och bönder. Keramik i stads- och landsbygdsmiljöer under 1500-och 1600-talen. *Bilder av halländsk arkeologi. En bok tillägnad Lennart Lundborg*. Utskrift 5.
- Rosén, C. 1999. *Föremål och social status i Halmstad ca 1550-1750*. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 26. Göteborgs universitet.
- Rosén, C. 2001. Arkeologi i arkiven - bouppteckningar och jordfynd i en halländsk by ca 1750-1850. *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Andrén, A. m.fl. (red).
- Rosén, C. manus 1. Keramikfynden. I Bjuggner m.fl. manus.
- Rosén, C. manus 2. Keramik och kakel från Munkagård, Morups sn, Halland. Rapport under utarbetande.
- Roslund, M. 1995. Fyra skisser till en keramisk dialog. *META* 1995:1.
- Spencer-Wood, S.M. 1987 (red). *Consumer Choice in Historical Archaeology*.
- Svedberg, V. 1985. *Kungsbacka innerstad - under mark*. Rapport UV 1985:6. RAÄ.
- Svedberg, V. 1988. *Kungsbacka innerstad - under mark. Del 2. Arkeologisk undersökning 1985-1987*. Rapport UV 1988:10. RAÄ.
- Svedberg, V. 1996. *Medeltida bebyggelse vid Kungsbackaån. Arkeologisk undersökning i kvarteret Fisken I - del av fornlämning 10 i Kungsbacka stad, Halland*. Arkeologiska resultat UV Väst Rapport 1996:18. RAÄ.
- Söderlund, K. 1984. *Rapport 10 kv Kronobageriet 1, 2, 6, 7. Slutundersökning 1984*. Göteborgs arkeologiska museum.
- Trulsson, L. 1968. *Halmstads historia II*.
- Walerius, E. 1973. *Pottmakare Krukmakare Kakelugnsmakare i Falkenberg*. Skrifter utgivna från Folklivsarkivet i Lund nr 14.
- Wiberg, Å. 1959. *En herrgårdsidyll*.
- Ångeby, G. 1995. *1600-1700-talsarkeologi i kvarteret Björnen i Karlstad*. Arkeologi i Värmland. Karlstad.

Museerna och framtiden

Reflektioner med anledning av en pågående debatt

Martin Hansson

Abstract

The Museums and the Future. Reflections regarding a current debate.

This article comments on the present debate about the future of Swedish museums. It is argued that more people should be involved in this debate, not only museum directors, but also larger parts of museum staff must be heard. Today a whole lot of people, companies and organisations take part in presenting and using our heritage. Therefore it is argued that the main task for a public funded museum should be to take care of its collections and archives. This is a task that the private sector does not seem to be interested to deal with. Perhaps the modern large museum, with its roots in the 19th century has become obsolete.

Inledning

Under den senaste tiden har museernas debatterats på olika håll. Till METAs nummer 2002:3 hade redaktionen bjudit in företrädare för "Musei-Sverige" att lufta sina tankar om museer och deras verksamhet. Här fanns inlägg av Historiska Museets chef Kristian Berg, landsantikvarien i Kalmar Maria Malmlöf samt Kulturrens chef Margareta Ahlin (Ahlin 2002, Berg 2002, Malmlöf 2002). Kring årsskiftet har sedan debatten rasat i Svenska Dagbladet om museernas framtid, framför allt förorsak-

kat av den nedmontering av vetenskaplig kompetens som präglat flera centrala museer under senare år. I återkommande inlägg har professorer, landsantikvarier och museichefer diskuterat museer ur skilda synvinklar. Inläggen finns på nätet på www.svd.se under en egen liten vinkelt på kultursidan. I centrum för denna debatt har Historiska museet och dess chef Kristian Berg stått, mot bakgrund av de uppsägningar av arkeologer som gjorts på museet och de uttalanden som gjorts av museichefen kring museets framtida roll och inriktning, bl. a. i hans META-artikel.

Medan ovanstående debatt gällt kulturhistoriska museer har man på annat håll också berört tekniska och naturvetenskapliga dylika. I tidningen Dagens Forskning nr 2 2003 hittar man en artikel om bekymren på denna typ av museer. Här gäller frågan, precis som för andra museer, vilken inriktning man ska ha på verksamheten. Tekniska museet har efter förslag från en konsultbyrå beslutat att målsättningen ska vara "att underhålla barn och ungdom", inte att förmedla det tekniska kulturarvet. I samma artikel nämns också att Tekniska museet börjat det nya året med att säga upp alla museipedagoger, ett för en utomstående minst sagt märklig åtgärd mot bakgrund av museets nya inriktning.

Att jag ger mig in debatten beror på min bakgrund som anställd på ett länsmuseum. Sedan 1993 har jag varit anställd på Smålands museum i Växjö, de första åren som ansvarig för museets uppdragsarkeologi, sedan 2001 som avdelningschef för kulturmiljöavdelningen. Således har jag insikt i arbetet på ett museum på en nivå som sällan eller aldrig syns i debatten, vilket är det första som slagit mig när den jag tagit del av den pågående debatten.

Varför är det så tyst på museerna ?

En första reflektion är att det förefaller vara väldigt tyst på museerna. Det är alltid chefen som uttalar sig eller skriver om sitt museums fantas-

tiska utveckling och strålande framtid. Dessa positiva litanior som regelbundet möter en i Musei-Sverige är faktiskt tröttande. Alla som läst en verksamhetsplan från ett museum vet att huvuddelen av det som står där inte är sant och aldrig kommer att kunna genomföras p.g.a. för höga ambitioner i förhållande till för små resurser. Men man måste ju visa att man har ambitioner med sin verksamhet, fattas bara annat! Jag har själv gjort mig skyldig till detta. Talar man med kollegor runtom i landet så får man en annan bild än den som förmedlas av det aktuella museets officiella bild. I samband med den nyligen uppflammande debatten undrar man således varför det alltid är chefernas bild av den egna verksamhet som förs fram. Det är ytterst sällan, eller aldrig, som människor på andra nivåer inom museerna kommer till tals. Varför?

Råder det en sorts konsensus om att det är bäst att inte komma med intern kritik i branschen för att inte riskera att de anslagsgivande politikererna tror att verksamheten är misskött och därmed skär ännu mer i anslagen? Eller är det så illa att våra museer, som i många fall har sina rötter i 1800-talets hierarkiska borgerliga samhälle, fortfarande styrs på ett 1800-talsmässigt sätt, där personalen helst ska hålla käften? Jag tror faktiskt inte att det senare är fallet, men jag tycker det är intressant att notera den påfallande tystnad som finns bland museernas personal. Är det för att det av tradition ska vara tyst i museisalen så att besökarna inte störs,

eller är det återigen den gamla missriktade lojaliteten, synen på arbetet som ett kall som kommer fram. Inte kan man klaga högt, branschen är liten och det är svårt att få jobb, bäst att hålla tyst och låta chefer och politiskt tillsatta styrelser, som i vissa fall inte har en aning om vad deras museum sysslar med, bestämma inriktning och prioriteringar. Vi kan inte ha det så längre, om museerna ska ha någon framtid krävs en engagerad och kunnig personal och det krävs mycket mera debatt om museerna, både inom och utom deras väggar, inte minst när det gäller verksamhetens inriktning.

En ohållbar situation

Att prioritera, omprioritera och omorganisera förefaller idag ha blivit en av den offentliga sektorns viktigaste uppgifter. Intern förändring är ju ett klassiskt sätt att visa handlingskraft. I en värld av krympande eller oförändrade resurser samt ökande kostnader tvingas inte minst våra olika museer att prioritera vad man ska använda pengarna till. I Svenska Dagbladet den 22/12 ser Kristian Berg det som sitt ansvar att göra jobbiga omprioriteringar istället för att som andra museichefer gnälla efter mer resurser. Det är chefens ansvar mot skattebetalarna att se till att "skattebetalarnas pengar används på bästa sätt". Prioriteringar är ett måste inte minst mot bakgrund av museisektorns, inte minst kulturmiljövårdens alltmer svällande anspråk.

Det råder en inbyggd motsättning inom speciellt kulturmiljövården. På den ena sidan talas det om att utveckla kulturmiljövården, alltför företeelser betecknas som värdefulla kulturarv vid sidan det traditionella, fornlämningar, kyrkor, byggnadsminnen o dyl. Och det med all rätt! Självklart ingår alla delar och bitar av samhället i kulturarvet, alltifrån den omskrivna bils-kroten på Kyrkö mosse utanför Ryd i Småland till miljonprogrammets bostadsområden kring våra storstäder. Men, så var det där med de prioriteringar som å andra sidan måste göras....

Som konkret exempel kan vi ta Kronobergslän och den nyligen gjorda revideringen av fornminnesinventeringen, vilket lett till att antalet fornlämningar i stora delar av länet ökat med flera hundra procent. Eftersom många av de nya fornlämningarna är stora yttäckande områden med fossil åkermark, innebär det att antal ärenden som berör fornlämningar ökat våldsamt, både på länsstyrelsen och länsmuseum. De antal personer som ska hantera dessa frågor är dock desamma som tidigare. Här kan man undra hur man ska prioritera, ska var annat ärende behandlas och resten läggas på hög eller avskrivas, ska bara ärenden som rör vissa fornlämningar (i så fall vissa?) behandlas? Ekvationen blir ibland svårlöst. Situationen förvärras dessutom av dagens vansinniga organisation, där kulturmiljövårdsärenden handläggs både på länsstyrelser och länsmuseum, med ett impro-

duktivt dubbelarbete som följd. Det är deprimerande att när Riksantikvarieämbetet initierar sitt nya portalprojekt "Agenda Kulturarv", så verkar man vara helt omedveten om bristerna i kulturmiljövårdens organisation.

På ena sidan har vi således ett våldsam och växande kulturarv, vilket ingen museimänniska kan ha något att invända emot, å andra sidan oförändrade eller minskande resurser till kulturmiljövården. Att påstå att museibranschen inte vågar prioritera, vilket ibland görs, är orättvist, det görs dagligen. Problemet är väl snarare att det sällan är någon diskussion om de prioriteringar som görs eller varför de görs och vilka konsekvenser det får. Det är alltid lätt att hänvisa till ekonomi, men bakom de prioriteringar som görs ligger dolda värderingar kring vad det är som anses viktigt. Inte minst inom länsmuseumerna känns det som om frågan om prioriteringar av verksamhetens inriktning blir alltmer brännande.

Ett länsmuseum möter hela tiden nya anspråk på att vidga sin verksamhet. Inom kulturmiljövården som vi sats ovan, men även inom andra verksamhetsgrenar. Utställningarna ska beröra allt fler delar av samhällslivet, skolorna vill ha mer undervisning, samlingar och arkiv ska vårdas och göras tillgängliga, inte minst digitalt, alla vill ha mer. Ett länsmuseum av idag är en egentligen en mycket märklig och disparat organisation vilket inte minst Maria Malmlöfs artikel är

ett bra exempel på (Malmlöf 2002). Frågan är om denna utveckling som gjort att länsmuseum blivit en "diversebutik" egentligen är hållbar i framtiden. Många gånger innebär det att begränsade resurser sprids på många håll med följden att de egentligen inte räcker till något, inget av det som görs blir riktigt bra, men inget blir heller riktigt dåligt (förhoppningsvis). Den avgörande frågan är således vad som ska vara ett museums kärnuppgift, vilken av de många uppgifter ett museum gör ska just det offentliga stå för?

Meningen med museer

En av tankarna bakom ett museum är långsiktigheten. Museitanken formulerades till stora delar på 1800-talet med avsikt att dokumentera det försvinnande bondesamhälle, och göra det för all framtid, i evinnerlig tid. Det ligger nästan något religiöst i denna tanke. Föremål och arkivmaterial, skulle ligga till grund för kunskap om det förflutna, vilken skulle delges allmänheten genom bl. a. utställningar. Därmed blir arkivet och samlingarna och det långsiktiga arbetet med detta själva kärnan i ett museum. Utan föremål, utan äkthet dör ett museum. Känslan av att se på, kanske även ta på ett föremål som har en historia att berätta, är något som aldrig kan ersättas av aldrig så fina digitala kataloger. Just föremålens äkthet är museets viktigaste resurs i dagens alltmer virtuella värld. Detta är ingen särskilt originell tanke, samlingarnas betydelse har påtalats av nästan alla i den ovannämnda

museidebatten i Svenska Dagbladet, men dessvärre ses i dag samlingar och arkiv som ett kostnadsproblem på många museer, inte som den resurs de borde vara. SESAM-projektet under 1990-talet med avsikt att öka tillgängligheten till museisamlingarna var ett lovvärt initiativ, precis som det nyligen på vissa håll avsomnade KulturarvsIT-projektet. Samtidigt är dessa båda projekt exempel på den kortsiktiga projektpolitik som råder idag. Här ligger ett stort bekymmer för dagens museerna, själva museitanken är färdig för museet.

Den långsiktighet som är grunden med mycket museiarbete är idag hopplost omodern. Att gå och äska mer pengar för långsiktiga investeringar eller projekt är idag politiskt stendött. Verksamheter ska bedrivas i korta projekt och ge snabba resultat för att sedan avslutas. Denna projektsyn har även fått genomslag i Kulturrådets fördelning av statliga medel till läns- och museerna. Vid sidan om den vanliga "potten" ska det nu årligen sökas pengar till särskilda projekt för skilda ändamål. Dagens politik innebär att kortsiktiga projekt prioriteras medan långsiktigheten i museernas arbete exempelvis med samlingar och arkiv får stryka på bakfoten. För att ta Smålands museum som exempel är verksamheten inom arkiv och bibliotek sedan sommaren 2000 nedlagd av ekonomiska skäl. Museet kan idag inte besvara förfrågningar från allmänhet, hembygdsforskare eller andra som vill ta del av museets arkivmaterial. I den målsättning som finns för

museet talas om att det ska vara länsinnevärdarnas "kollektiva minne". Mot bakgrund av den rådande situationen kan man snarast karaktärisera detta kollektiva minne som dement.

Att plädera för att museerna främst ska satsa på samlingar och arkiv kan ju kanske inte ses som särskilt framsynt, det handlar ju om att levandegöra också, eller hur? Men museerna är idag inte ensamma aktörer på "kulturarvsbruksscenen". Ett stort antal "entreprenörer" bidrar med att sprida historia. Det handlar om medeltidsföreningar som ordnar medeltidsmarknader och medeltidsdagar, det ordnas hembygdsspel. På ett mer kommersiellt plan ordnas bussresor med historisk inriktning, ex. i Arns fotspår i Västergötland. Uppdragsarkeologi och byggnadsvård bedrivs av privata entreprenörer. Många av de verksamheter som idag bedrivs av läns- och museerna kan man således även hitta organiserade utan museernas medverkan. I spåren av de senaste årens växande historieintresse verkar detta vara en expanderande bransch.

En sak har dock den "privata" sektorn om vi får kalla den så inte gett sig in i, och det är funktionen som arkiv för föremål och arkivmaterial. Där menar jag finns det avgörande skälet till att faktiskt prioritera museernas samlingar och arkiv på ett helt annat sätt än vad som görs idag. Samlingarna borde vara huvuduppgiften för ett offentligt finansierat museum, så att det kan fungera som regionalt eller nationellt arkiv för historia i vid me-

ning. Den uppgiften är det ingen annan som tar ansvar för. Dessa arkiv skulle kunna vara kunskapskällor för alla de som vill ta del av historien, som "rekvisitaförråd" för utställningar, för skolor och forskare o.s.v., men också vara en institution som bedrev forskning kring de egna samlingarna.

Arkeologin och samtiden

Slutligen några ord om Historiska museet. Museet ska bli en resurs för hela samhället och arbetar med historia som betyder något här och nu och som inte bara ska använda de egna samlingarna. Man ska koncentrera sig på vad som är viktigt att berätta och ge perspektiv på samhällsutveckling och samtid, skriver Kristian Berg i Svenska Dagbladet den 22/12 2002. I sin META-artikel vill Kristian Berg avhända sig Historiska museets nationalistiska ok och bli ett kritiskt granskande museum, till skillnad från alla andra museer. Vad är då en samtidsrelation kan man fråga sig. Det är tydligt att Berg anser att arkeologiskt material inte har något att säga i samtiden. Detta är självfallet nonsens, eller "vrøvl" för att använda ett uttryck välkänt för denna tidskrifts läsare.

Ta nästan vilket som helst av dagens aktuella frågor, miljöförstöring, invandring, kulturmöten, religionsskiften, makt och samhällsideologi m.m., alla kan de åskådliggöras med ett arkeologiskt material och ge ett historiskt perspektiv på dagspolitiken. Det är endast kreativiteten och uppfinningsrikedomen hos museerna som

sätter stopp. Och är det på något museum i landet där man just har förutsättningar att göra denna typ av utställningar med ett arkeologiskt material så är det väl just på Historiska museet, som ju under alla år tagit till sig godbitarna av landets arkeologiska fynd.

En annan fråga som förtjänar en reflektion är frågan om Historiska museets roll och dess nationalistiska uppdrag. Det ska vara slut med detta nu menar Berg, museet ska ge prov på kritiskt reflekterande utställningar och inte visa någon objektiv historia om "hur det var". Vackert så kan man tycka, men att museet fortfarande går i hussens koppel är väl inte minst det pågående förändringen av museets verksamhet ett uttryck för. Även när Historiska museet på 1800-talet var en del i skapandet av en nationell berättelse kring Sverige, följde man ju samtidens krav, precis som man gör idag. Vari ligger således det nya? Var är den kritiska reflektionen det talas så mycket om? Det intryck man får är väl snarast att Historiska museet är ett lydigt redskap för den högsta makten. Politisk korrekthet är den nya ledstjärnan.

Detta är egentligen helt logiskt med tanke på hur politiserad historia blivit under 1990-talet, med regeringsledda upplysningskampanjer om förintelsen (Om detta må ni berätta), visserligen med ett gott syfte. Denna kampanj följs nu av inrättandet av en ny myndighet fr. o. m. 1 juni 2003, Forum för levande historia, vars uppdrag är att "främja arbetet med demokrati,

tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen” (www.levandehistoria.org). Ingen kan ju ha något att invända mot en sådan myndighet, däremot visar dess inrättande som myndighet, hur politiserad historien är även i ett land som Sverige. Den högsta politiska makten går direkt in och bestämmer den historiska agendan. Denna gång med ett oantastligt budskap, men nästa? Utvecklingen påminner ibland om den typ av officiellt historiebruk som annars förknippas med gamla Sovjet.

Den planerade förändrade inriktningen hos våra centrala ansvarsmuseer i Stockholm leder också till en annan reflektion av mer regionalpolitisk art. I deras funktion ligger just att vara hela landets museum inom sitt område. Jag hoppas det betyder att Tekniska museets nya satsning på barn och ungdom även inriktar sig på ungdomar i Piteå och Trelleborg och inte bara de som bor på Gärdet. Om Historiska museet, som framskymtat i debatten, inte längre är helt förtjust i att ta emot arkeologiskt material från olika håll i landet så inställer sig frågan från landsorten. Vad ska vi då ha Historiska museet till? Om de centrala ansvarsmuseerna inte längre tar ansvar för och är kunskapsorgan för hela landet, varför ska då hela landet betala för dem? Borde de inte snarare övergå till att bli kommunala museer för Stockholmsområdet? Den beslutade reformen med gratis inträde på statliga museer är ju i och för sig lovvärd, men det är faktiskt bara en minoritet av landets befolkning som kan dra direkt fördel av den.

Avslutning

Vissa kanske tycker att ovanstående funderingar mest varit icke-konstruktivt gnäll, kanske det, jag har inte utlovat lösningen på några problem, men det viktiga är att fler än chefer och professorer börjar debattera museer. Museerna är alltför viktiga för att deras framtid ska vara utlämnade åt en liten grupp i samhället. Möjligen är det dags att inse att museet, som en skapelse av 1800-talet, har haft sin storhetstid. Det är kanske i annan form som framtidens kulturarv kommer att bevaras och brukas. Kanske ska dagens stora kolosser splittras på flera mindre, mer specialiserade institutioner, där det offentligas insats främst bör riktas till den verksamhet som ingen annan tar ansvar för, att bekosta skötseln av samlingar och arkiv. Utställningsverksamheten kan ligga på en annan institution och skötas av externa personer, olika för varje gång, där en utgångspunkt kan vara de samlingar som finns i det lokala eller nationella arkivet. Därmed skulle många fler grupper i samhället få möjlighet att komma till tals, invandrare, arbetare, skolbarn, kvinnor, t. o. m. arkeologer och den demokratisering som efterlyses av museerna skulle åstadkommas.

Martin Hansson är FD i medeltidsarkeologi, verksam vid Smålands museum, för närvarande tjänstledig för forskning vid Department of Archaeology, University of Reading, England.

Referenser

Ahlin M 2002 Museet och Människan. Om utställningsfilosofi just nu. *META* 2002:3

Berg K 2002 Museerna och diagnosen. *META* 2002:3

Malmlöf M 2002 Kalmar länsmuseum i ett framtidsperspektiv. *META* 2002:3

Internet-adresser:

www.levandehistoria.org

www.svd.se

Kungahälla. Problem och forskning kring stadens äldsta historia

En anmälan

Stefan Larsson

Abstract

This is a review of the recent publication "Kungahälla. Problems and research on the early history of the town". During the second half of the 1980's and the early 1990's fieldwork was conducted at the site of the medieval Norwegian town of Kungahälla. The book summarises the result of this inter Scandinavian research project and also presents a discussion of the towns historical role and position in the process of medieval urbanization. The book is edited by Hans Andersson, Kristina Carlsson and Maria Vretemark and published in collaboration between Bohusläns museum and the institute of archaeology in Lund. It is generously provided with illustrations and extensive summaries in English.

Inledande reservationer av nostalgisk karaktär

Jag har av redaktionen blivit ombedd att för METAs läsare anmäla boken "Kungahälla. Problem och forskning kring stadens äldsta historia", utgiven av Bohusläns museum under redaktörskap av Hans Andersson, Kristina Carlsson och Maria Vretemark. Boken är en sammanställning över Kungahällaprojektet, vilket inleddes 1985.

Låt mig först som sist framhålla att detta är en anmälan som omöjligen kan göra det minsta anspråk på objektivitet: Kungahälla är den vackraste platsen för stadsarkeologi i Norden! (Denna min uppfattning styrks redan av bokens omslagsbilder.) Under tecknad hade i sin arkeologiska ungdom förmånen att få delta i undersökningarna. Utöver nöjet att få arbeta på en synnerligen bildskön plats tillsammans med både trevliga och erfarna kolleger satte detta djupa spår. Inledningsvis

nog mest hos Kristina Carlsson som till sin (övergående?) fasa fann sig telefonledes ha anställt något mycket långhårigt och skäggigt komplett med bandana, skinnpaj och väldigt spetsiga boots. När chocken väl lagt sig grep hon sig dock verket an att förmedla sin stora kunskap om medeltida keramik och lade därmed grunden för ett av mina märkligare intressen.

En annan viktig upptäckt jag gjorde just i Kungahälla var att man kunde gräva på olika sätt - att det fanns mer än en metod. Fram till dess hade jag bara varit med om att spada bort allt i min väg i modigt tilltagna stick. Här stötte jag nu på Kristina som förordade att sticken skulle göras mindre och kallas skikt, och Jens Rytter, som då kom från Oslo, och tänkte stratigrafiskt. Och så fanns Sonja Jeffery från Lödöse museum där. Hon hade jobbat i London med något som var single-nånting. Kortsagt, det uppstod mången animerad metoddiskussion i duggregnen vid Nordre älvs dishöljda brink. Erfarenheterna av detta fick följa med på tåget hem och kunde så småningom omsättas i praktiken i Lund.

Om boken som sådan

En av bokens - och projektets - stora förtjänster består i att man tagit det mycket stora intresset som finns hos människor i bygden på allvar. (Jag vill minnas att det kom bortåt 2000 människor vid visningen av grävningarna när jag var där.) Inom uppdrag-

sarkeologin tvingas man ofta att bortse från lokalhistoriskt intresse: om något anses vara dokumenterat i en hörna av länet minskar sannolikheten för att få göra en omfattande undersökning i den andra hörnan. Jag tror nu inte att intresset helt och hållet styrts av försvunna städers magi, även om det naturligtvis spelat stor roll. I Kungahällas fall kanske magin har skapats av att mycket av den diskussion, olika tolkningar och oklarheter - som förekommer kring de flesta arkeologiska lokaler - har försiggått öppet och förmedlats. Den här boken för denna tradition vidare.

Boken om Kungahälla är nämligen både en rapport och en syntes. Texterna möter läsaren med respekt utan att förflocka fackinnehållet eller väja för de gängse ontologiska problem som blir aktuella så fort man sätter spaden i jorden. För att tillvarata och bibehålla intresset från övriga skattebetalare anser jag personligen det nödvändigt att vi presenterar våra argument (jordfläckars relativa ordning), hur vi går tillväga för att omvandla dessa till någon form av kulturhistorisk utsaga (inte alls lätt), samt naturligtvis de kulturhistoriska utsagorna (ibland motstridiga inom samma pärmar). Jag är helt enkelt lack på alla färgglada bilderböcker för 12-åringar där det framstår som om guld och självklara grejor bara finns där för att hittas i en slumpartad process, när vi själva verket aktivt letar upp långtifrån självklara eller entydiga fenomen. I den post-nånting diskussionen kring utsagors relativa likvärdighet är det kanske bäst att presentera hela "pro-

duktionsprocessen” eftersom det a), tydliggör tolkningsprocesserna, b) blir öppet för - och fungerar som inbjudan till - omtolkning, samt c), visar att det vid varje tidpunkt tillgängliga källmaterialets kombinations-möjligheter också innehåller begränsningar (exempelvis lager 3 kan inte samtidigt ligga över och under lager 2, eller Kungahälla var inte en stor stad på 900-talet). Detta är nu en inte särskilt enkel uppgift, men Kungahällaboken är ett gott försök. Och man gör det utan att slå ihjäl magin.

Om boken, dess upplägg och disposition

Kungahälla är naturligtvis även av vidare intresse. Jag återkommer till detta. Boken är på 224 rikligt illustrerade sidor. Glassigt papper och generöst med färgbilder gör den omedelbart inbjudande. Den stora mängden illustrationer gör också den trespaltiga layouten luftig. Min enda invändning skulle vara att formatet gör det lite svårt att ligga i soffan och läsa boken...

Bokens disposition utgör en resa från det platsspecifika till ”ett västskandinaviskt perspektiv”. Här presenteras - och diskuteras - argument och tolkningar som sedan syntetiseras - på något olika sätt - i de avslutande artiklarna.

Efter *Hans Anderssons* och *Kristina Carlssons* inledande bakgrunds-teckning av projektet redovisar *Jens Rytter* för den stratigrafi och de bebyggelselämningar som utgör bo-

kens korologiska och kronologiska ramverk. Det framgår att vi har att göra med en reglerad bebyggelse, vilket så att säga lägger scenen för de övriga tolkningarna. *Kristina Carlssons* presentation av keramikfynden hade kanske vunnit på att problematiseras mera. Vi presenteras för kvantitativa data där keramiken något översiktligt, som antyds i artikelns undertitel ”om kronologi, handel och funktion”, ses som merkantila uttryck; vilket det naturligtvis i en eller annan form är. Kanske hade det kunnat göras mera ”kvalitativt” genom att koppla förekomsten av icke-skandinavisk keramik till resonemangen om Kungahällas ”aristokratiska innehåll” och kungamaktens ostentativa närvaro som förs i synteserna. Då hade jämförelserna med Lödöse blivit intressantare. Som det är nu presenteras skärvfrekvens i förhållande till fas på olika platser som inte tycks mig relaterade till en ”mänsklig skala” i form av platser (lokaliteter). Kommer de från bakgårdar, avfallsupplag, aktivitetszoner, bostadshus? Jag blir inte riktigt klok på vad det är som jämförs, men att materialen rymmer intressanta potentialer framgår med önskvärd tydlighet. *Jens Rytters* artikel om hantverket bygger till stora delar på hans Hovedfagsuppsats vid Oslo universitet, och hans problematiseringar av hantverkets olika spår och deras utsagovärde har redan visat sig användbar i t ex Lund. *Jens Rytter* har även skrivit om den tegelugn som undersöktes 1994. Han presenterar här beräkningar på hur mycket tegel som krävs för olika murlängder (och höjder), nödvändiga arbetsinsatser och

annat som jag personligen är mycket svag för. Jag gillar nämligen när det konkreta kopplas till handling och aktivitet; hur många människor måste gräva upp hur mycket lera och fälla hur många träd för att åstadkomma si och så många kvadratmeter tegelmur? Och hur snabbt skulle man kunna uppföra franciskanernas tegelkyrka? (Kalla mig processualist om ni behagar...)

Osteologi kan ibland göras tråkigt. Dock aldrig av *Maria Vretemark*. Jag tror att en stor del av nyckelknippan till "problemet" västsvensk urbanisering ligger i de utbytessystem som Maria Vretemark med envishet påvisat. (Se bilden på sid. 87: Det borde finnas en medalj för de som dag efter dag står och sällar med iskallt älvvatten för att underbygga värdet av källkritik och relevanta frågeställningar...)

Magnus Stibeus gör en omfattande genomgång av försvars- och borganläggningar i området Viken-Väst-sverige i syfte att kunna kontextualisera uppgifterna om en kastal (som tycks kunna ha varit i stort sett vad som helst). Han visar svårigheterna med denna forskning: äldre skriftliga källor är ofta vaga eller vida och äldre arkeologiskt källmaterial är som regel grovt. Stibeus anför Kastle kloster som exempel; sannolikt har man inte varit tillräckligt observant på tunna kulturlager vid äldre undersökningar. Det här belyser hur äldre forskning var uppbunden av skriftkällorna (eller i ärlighetens namn av sin förståelse av dessa). Man gick ut och letade efter

försvarsverk, som vi nog lite till mans uppfattar som rejäla doningar, i stället för att fundera kring vad en liten trä- och jordbefästning med kort brukningstid skulle kunna avsätta för spår i ett, dessutom senare kraftigt ombyggt, område (dvs. inte mycket: viss kulturpåverkan på interfaces, knappt några fynd etc). Sällan framstår väl "Pompejisyndromet" så tydligt som inom äldre borgforskning. Magnus Stibeus visar dock att vi även här, genom att anpassa frågeställningarna till det producerade källmaterialets förutsättningar, kan avlocka gamla material ny information. *Anders Jonasson* argumenterar för att de medeltida kyrkorna i Bohuslän, genom att ligga på platser som utgjort flerfunktionella tyngdpunkter i landskapet, fungerat som centralorter för invånarna i ett "svagt" urbaniserat område.

Så tecknas en bild av Kungahälla. Fem bebyggelsefaser har kunnat dokumenteras. Den äldsta, från sent 1000-tal, låg längst i öster, i anslutning till en kastalanläggning på klosterkullen. Kanske rör det sig om en regional marknadsplats som permanentats och reglerats. Bebyggelsen flyttas västerut omkring 1140, vilket med hänsyn till det vendiska anfallet 1135 är bestickande. Det undersökta området uppvisade tät bebyggelse och distinkta tomtavgränsningar. Det är fortsatt oklart om denna bebyggelse täthet gällt tomterna i sin helhet. Såväl stationärt hantverk som spår av regionalt utbyte med jordbruksbygden i inlandet kunde påvisas. Kungahälla kan utifrån de arkeologiska och osteologiska källmaterialen beskrivas

som en lokal och regional knypunkt med överregionala kontakter. Dessvärre är spåren efter de dagliga aktiviteterna yngre än ca 1250 kraftigt fragmenterade och kunskapen om platsens senare historia främst känd från undersökningar av tegelugnen, klosterkullen, franciskanerkonventet och Ragnhildsholmens borg. I förhållande till ytan karaktäriseras Kungahälla av ett stort antal världsliga och kyrkliga institutioner. Denna närvaro förstås som en rumslig markering i det fysiska och symboliska landskap där de tre medeltida rikenas, Danmark, Sverige och Norge, anspråk så att säga kolliderar.

Diskussioner kring urbanisering

Kungahällaboken har något så intressant som två, något olika, synteser. Nu skall man kanske inte överdriva skillnaderna dem emellan, men nog är det sympatiskt att presentera två slags berättelser. De är skrivna av *Hans Andersson* respektive *Axel Christophersen* och anledningen till detta är, med Hasses ord, att "undersökningarna har visat komplexiteten i ordet urbanisering eller begreppet stad", något som på ren norska beror på "svært sammensatt årsaksbakgrunn".

Att acceptera denna komplexitet är inte en kapitulation. Syntesförfattarna kan sägas attackera problematiken från olika flanker, där Hans Andersson, mångårig champion inom stadsarkeologin, likt Hjortfot går tillbaka längs den upptrampade stigen för att se varifrån man kan ta en annan väg. Axel Christophersen, alltid irriterande intressant som exponent för diskus-

sionens omorientering, kastar sig handlöst ut i buskaget (detta är en metafor och inte en kommentar kring skidåkningens vådor). Man får en väldigt lust att diskutera deras texter, vilket jag också kommer att göra.

Hans Andersson konstaterar att urbanisering är ett vidare begrepp än stadsutveckling, vilket kan sägas "omaktualisera" övrigt ortskapande, exempelvis köpingeorterna, byarna och, som Anders Jonasson visade, kyrkorna. (Och de sydsandinaviska ringborgarna?) Det vill säga att en "ort kan vara en del av urbaniseringsprocessen utan att uppfylla urbaniseringskriterierna". Dessa kriterier är, som vi alla vet, de funktionella, de topografiska samt de inre rättsligt-administrativa. Vad Hans Andersson konstaterar är alltså att de inte alltid är tillfyllest för alla typer av orter. De topografiska kriterierna har också alltid synts mig allt för snävt nordeuropeiska och de juridiska som en yngre definition tillhörigt en tid när städerna blivit ett faktum och det skapats en urban (själv)identitet. Återstår olika typer av funktionella kriterier och en diskussion kring "funktioner". Hans Andersson understryker att man gängse betraktar centralorter som del i "maktutövning", strävan efter överhöghet. Han menar att denna process, nog så riktigt, kan vara svår att skilja från statsmaktens utveckling. Det har funnits en inneboende risk att denna svårighet ibland blivit en oreflekterad koppling mellan ortskapande och gryende statsmakt och att vår förståelse - och berättelse - blivit allt för linjär. I regel bygger denna koppling på "framgångs-

exemplen", dvs. det som faktiskt blir städer. Ett vidare perspektiv som inkluderar fler platser, "misslyckanden", kommer troligen på sikt att förtydliga närvaron av andra aktörer i styrkeförhållandenas kamp där någon blev kung, andra inte. Som framhållits av bl a Charles Tilly är det långt ifrån utrett vilken typ av "stat" eliterna under 900- och 1000-talet hade som mål, eller om det ens var ett mål överhuvudtaget.

Nya utsiktspunkter innebär att söka efter andra sociala uttryck i det förflutna än de som vi gängse ser som maktens medel. Hans Anderssons likhetstecken mellan "byggenskap" och "maktens närvaro" är nog i detta specifika fall riktigt men bör, liksom på många andra platser, problematiseras mera. Riktades dessa investeringar "inåt" eller "utåt"? Tillåt mig att exemplifiera. Med utgångspunkt i Anders Andréns sammanställningar och senare undersökningar kan man argumentera för att samhällseliterna i det högmedeltida Lund investerade i arkitektoniska uttryck för att skapa specifika rörelsemönster. En besökare förefaller att ha styrts längs siktlinjer som exponerade sten- eller tegelarkitektur, som vi antar utnyttjades för att understryka rådande ideologiska förhållanden. Eller snarare: eliternas uppfattning om dessa förhållanden. Det är "maktens närvaro". Vad vi *inte* vet är om detta överhuvudtaget fungerade, eftersom vi hittills inte undersökt huruvida "vanligt folk" alltid rörde sig längs de anvisade trajektorierna. (Vi har inte ens ställt upp arkeologiska kriterier för hur vi

skulle kunna påvisa eventuell "motmakt rörelse".) Om våra analyser inte går vidare än att konstatera "maktens närvaro" kommer vi bara att fortsätta reproducera överhetens uppfattning om de rådande styrkeförhållandena och diskvalificera ett stort antal aktörer. Att makten är närvarande behöver inte innebära att den fungerar. "Makt" är ett nätverk som förutsätter sam- och motspel.

Vi får försöka göra upp med vår tendens att tillskriva vissa arkitektoniska uttryck, eller platser, automatisk hegemoni eller framgång i styrkeförhållandena. Att betrakta all reglering och lokalitetsskapande som diskursiva strategier skulle kunna förtydliga andra orters roll i urbaniseringsprocessen på det sätt som Hans Andersson tycks efterlysa. I boken om Kyrkheddinge, "*Vem behöver en by?*", menar Katalin Schmidt Sabo att det kanske, ur vissa funktionella aspekter, inte funnits några skillnader mellan det som senare blir byar respektive städer förrän omkring 1100. Här anar vi ett intrikat mönster av sam- och motverkande rumsliga strategier under 900- och 1000-talen som medger just flera aktörer (inte alla framgångsrika).

Hans Andersson framhåller att det i Kungahälla är svårt att under dess äldsta tid, ca 1000-1140, se det som en utvecklad tätort. (Underförstått enligt topografiska kriterier.) Det här behöver inte nödvändigtvis vara särpräglat för Kungahälla, eller ens ett "problem", jfr exempelvis Trondheim. Kanske har vi varit allt för snabba att

vilja se det som senare blir städer som städer så att säga redan från början? "Pre-urbana" kulturlager är svårhanterade (glesa, tunna, minerogena med få artefakter) och har haft en tendens att "försvinna i hanteringen" vid äldre undersökningar (- jfr Magnus Stibbeus artikel om borgar). I diskussionen kring tidiga städer har platser med tillskrivet "tjocka depositioner", som exempelvis Sigtuna och Lund, fått stå som normativa representanter för de arkivskapande utsagorna. I fallet Lund kan diskussionen, till följd av källkritiska svagheter - *lagren* har varit svåra att definiera och datera - ha "tidigarelagt" reglerad bebyggelseförtätning i ett omedvetet skapande av en linjär berättelsestruktur. De senaste årens undersökningar tycks snarare indikera en mer komplex historia med flera omstruktureringar av en glesare bebyggelse. Att det rört sig om en mångfacetterad väv av interaktion som vi försökt ge monokausala förklaringar är väl troligt. Möjligtvis är den här problematiken vid första anblick en grad mindre komplex i Kungahälla; samtliga författare i boken argumenterar för platsens "aristokratiska innehåll". Men, gör det egentligen det hela begripligare? Hur kan vi förstå aktörerna i 1000-1100-talens nätverk av styrkeförhållanden?

Nyckelfrågan tycks vara huruvida vi förstår platsskapande som mål eller medel i förhållande till olika diskursiva strategier (vilket i sin tur förutsätter en diskussion kring olika typer av målrationalitet som det skulle föra för långt att gå in på i detta sammanhang, men var målet verkligen att skapa

"Staten"?). Måhända övertolkar jag skillnaderna mellan synteskapiteln, men jag tror man kan säga att hos Hans Andersson framstår plats-skapande som ett "mål" (i vid bemärkelse), medan det hos Axel Christophersen ses explicit som ett "medel". Hos båda är resultatet det samma: state-formation.

Axel Christophersens artikel är intressant. Han diskuterar plats-skapandet som hörande till en renodlat maktpolitisk sfär kopplat till ett närmast rituellt handlingsmönster inom eliternas ideologi. Efter-som Axel Christophersen inte anser att Kungahälla "i noen partikulær form utviklet seg uavhengig av nærområdets økonomiske resurser og sosiale organisasjon" är fältet fritt att tolka det som en plats av symbolisk betydelse, som ett medel att, under 1100-talets början, skapa legitimitet kring en viss diskurs: en explicit regal maktutövning. Axel Christophersen menar att Bohuslän sedan gammalt utgjort ett "konflikt-landskap", en arena att erövra respektive försvara, på ett sätt som inte kan förstås i enbart renodlat militärstrategiska termer. Kort sagt, staden utgör initialt inte scenen i sig utan är rekvisita - en kommunikativ handling - i ett större spel.

Man kan här jämföra med Lars Hermanssons artikel "*Kungahälla som maktbas*" i META Nr 1, 2002: Vendernas anfall 1135 kan tolkas som en bekräftelse på dessa symboliska funktioner för maktutövning.

Det bör understrykas att Axel Christophersens tyngdpunkt på denna rationalitet inte utesluter andra aspekter eller parallella rumsliga strukturer (jfr Stibeus respektive Jonassons texter). Hans tolkning lämnar, paradoxalt nog, spelrum åt andra aktörer, vilka haft att förhålla sig till den nivå som Axel Christophersen föreslår. Ett tydligt exempel kan utgöras av det utbyte som visats av Maria Vretemark. Frågan blir om detta organiserats av andra grupper och hur - och vilka - intressen som sam- och motverkat och utgjort de varierande nätverk av styrkeförhållanden som skapat urbaniseringsprocesser i Väst-sverige.

Det här är naturligtvis komplexa och fascinerande frågor utan givna svar där Kungahällaboken presenterar några, av flera möjliga historier kring hur samhällena förändrades under tidig medeltid. Komplexiteten kring urbaniseringsprocessen har ytterligare ökat. Projektet har belyst

städernas/tätorternas individualitet, dvs att varje plats har en egen uppsättning möjliga kombinationer av "årsaksbakgrunn". Det i och för sig självklara konstaterandet, att varje stad/område behöver "sitt projekt" har förtydligats just genom bearbetningen: en förtjänst med projektet är att den ökade kunskapen om Kungahälla visar oss luckorna i kunskapen kring andra städer och regioner.

Post Skriptum

Två dagar efter inlämnat manus kan jag konstatera att Hans Andersson i Bebyggelsehistorisk tidskrift Nr 42/2001 diskuterar just de frågor jag efterlyst i anmälan.

Stefan Larsson är fil. dr. i medeltidsarkeologi och anställd vid Riksantikvarieämbetet UV-Syds kontor i Lund

---

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett eller via E-mail. Om Du skickar text från en PC-miljö, använd om möjligt programmet Microsoft Word. Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida, enligt exemplet: (Jönsson 1902, s 45ff). Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten under rubriken **Noter**. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, tryckår, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen:

- Stenholm, L. 1986. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner. *Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio*. Lund studies in medieval archaeology 1.
- Styffe, C.G. 1911. *Skandinavien under unionstiden*.

Abstract. Varje artikel skall vara försedd med ett kort abstract med titel på engelska. Detta bör vara på max 15 rader.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör vara anpassade till en trycksida i META-format. Inscannade bilder ska vara sparade i Tiff-format, gråskala och med minst 300 dpi. Skicka gärna digitaliserade bilder via e-mail eller på diskett/CD-skiva. Alla illustrationer skall vara försedda med figurnummering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Sven Isaksson

Döden i grytan. Dråpet på en man
som hette Solve

**Göte Nilsson Schönborg &
Christina Rosén**

Om värdet av keramik. Kär! i jord-
fynd, bouppteckningar och den ar-
keologiska litteraturen

Martin Hansson

Museerna och framtiden. Reflektio-
ner med anledning av en pågående
debatt

Stefan Larsson

Kungahälla. Problem och forskning
kring stadens äldsta historia.
En anmälan.